

20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya'nın Kentsel Gelişimi (1908-1950)

Evren DAYAR

Dr., Antalya Büyükşehir Belediyesi

E-Mail: evrendayar@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6593-7238

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.07.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 22.02.2021

ÖZ

DAYAR, Evren, **20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya'nın Kentsel Gelişimi (1908-1950)**, CTAD, Yıl 17, Sayı 33 (Bahar 2021), s. 125-160.

20. yüzyılın başlarında Antalya, nüfusu yirmi beş binden az, küçük bir liman kentiydi. Bu dönemde Antalya en temel kentsel altyapıdan bile mahrumdu ve harap görünümü nedeniyle imparatorluğun en çok ihmal edilmiş kentleri arasında gösteriliyordu. I. Dünya Savaşı'yla başlayan uzun savaş yılları kentin görünümünü daha da kötüleştirmişti. Buna rağmen Antalya 1920'li yıllardan sonra dikkate değer bir dönüşüm sürecine girdi. Bu dönüşümün ardında kent meselelerine duyarlı bir kamuoyunun yükselişi ile genç Cumhuriyet'in köktenci modernleşme projesi vardı. Bu çalışmada, 20. yüzyılın ilk yarısında Antalya'nın kentsel gelişimi incelenmiştir. Çalışmada Cumhuriyet'in kent reformlarının Antalya üzerindeki mekânsal etkileri, genç Cumhuriyet'in kentsel altyapıyı geliştirmeye ve Yenikapı semti ile Karaalioğlu Parkı'nın merkezinde yer aldığı modern bir kent inşa etmeye yönelik çabaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Kentsel Gelişim, Cumhuriyet Dönemi, Karaalioğlu Parkı.

ABSTRACT

DAYAR, Evren, **Urban Development of Antalya in the First Half of the 20th Century (1908-1950)**, CTAD, Year 17, Issue 33 (Spring 2021), pp. 125-160.

At the beginning of the 20th century, Antalya was a small port city with a population of less than twenty-five thousand. In this period, Antalya was deprived of even the most basic urban infrastructure and was considered one of the most neglected cities of the empire due to its devastated appearance. The long war years that started with the First World War worsened the city's appearance further. Yet, Antalya has experienced a remarkable transformation process after the 1920s. Behind this transformation were the rise of a sensitive public opinion on urban issues and the fundamentalist modernization project of the young Republic. In this article, the urban development of Antalya in the first half of the 20th century has been examined. In the study, the spatial effects of the urban reforms of the Republic on Antalya, and the efforts of the young Republic to develop the urban infrastructure and to build a modern city, where Yenikapı district and Karaalioğlu Park are in the centre, has been discussed.

Keywords: Antalya, urban development, Republican Era, Karaalioğlu Park.

Giriş

Bu alışmada 20. yüzyılın ilk yarısında Antalya kent makro formunun gelişimi ve bunun ardındaki dinamikler incelenmektedir. alışmanın kronolojik sınırı olarak 1908 ila 1950 arasında kalan dönem seçilmiştir. Bunun en önemli nedeni, Cumhuriyet'in kent reformlarının etkisiyle Antalya'nın mekân organizasyonu ve yapısının 1930'lardan itibaren önemli bir dnşim yaşamasıdır.

Çalışma kapsamında arşiv belgeleri ile birçok gazete ve dergi taranmıştır. Taranan bu kaynaklar arasında 1920'li yıllara ait Antalya gazeteleri kent meselelerine ilişkin zengin bir tartışma ortamının varlığına tanıklık yapmaktadır. Bu gazeteler –her ne kadar Cumhuriyet döneminin başlarında kenti dönüştüren esas irade Ankara olsa da– yerel kamuoyunun dnşim sürecinin edilgen bir takipçisi olmadığını göstermekte; ayrıca Cumhuriyet dönemi kent tarihliğinde kısmen ihmal edilmiş bir dönem olan 1920'leri Antalya bağlamında değerlendirmeye imkân vermektedir.

Çalışmada kentin panoraması çıkarılıp gelişim sürecinin gzerghi ve istikameti belirlenirken çeşitli plan ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. Kentin belli başlı nirengi noktalarını göstermek için kullanılan harita, İtalyan Mühendis

Scarpa'nın 1921'de çizdiği harita¹ ile 1936'da Antalya Belediyesi'nin bu haritayı esas alarak hazırladığı 38 paftadan türetilmiştir. Bu paftalardan bazılarının günümüze ulaşmaması veya mevcutlarının kullanışsız olması,² bunların birleştirilerek tek bir harita şekline getirilmesini ve tekrar çizilmesini gerektirmiştir. Tekrar çizilen haritaya 1921 Haritası kullanılarak eksik paftalar eklenmiş ve *Resim P*deki harita oluşturulmuştur. Daha sonra, kentteki belli başlı yol ve caddeler, sınır ve işaret noktaları, kamusal binalar, ibadethaneler, sanayi tesisleri ve iş alanları çeşitli harita, plan ve arşiv vesikaları kullanılarak tespit edilmiş, bunlar tek tek yeni harita üzerinde işaretlenmiştir.

Çalışmada ilk olarak 20. yüzyılın başlarında kentin art bölgesiyle ilişkisine, kentteki üretim faaliyetlerinin yapısı ve ölçeğine değinilmiştir. Çünkü Tekeli'nin de vurguladığı gibi bir kentin fiziki biçimi ve yapı süreçleri esas olarak bu hususlarla ilişkilidir.³ Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise hazırlanan yeni kent haritası üzerinden ve kent bileşenlerini beş başlık altında inceleyen Lynch'in kavramsallaştırmasından hareketle II. Meşrutiyet dönemi Antalya'sının tasviri yapılmıştır.⁴ Daha sonra, Cumhuriyet döneminde kentsel gelişmeyi tetikleyen faktörler ile özellikle 1930'lardan sonra hayata geçirilen köktenci modernleşme projesinin kent üzerindeki etkileri ve kent makro formunda hacimsel açıdan önemli bir yer işgal eden Karaalioğlu Bahçesi'nin modern bir parka dönüşümü ele alınmıştır. Çalışmada kentin makro formunun nasıl değiştiği ve bu değişimi tetikleyen nedenler üzerinde durulmuş olsa da, bu sürecin ve sonuçlarının daha iyi anlaşılabilmesi için kentin görünümüne ilişkin farklı tanıkların izlenimlerine ve bunların zaman içinde nasıl değiştiğine de değinilmiştir.

Kentin İç Bölgelerle İlişkisi ve Üretim Faaliyetlerinin Niteliği

Antalya, aynı adla anılan körfezin kıyısında, geniş bir ovanın Akdeniz'le buluştuğu, kentin doğal eşiği olan bir plato üzerinde kurulmuştur. Kentin kurulu olduğu plato, körfezin batısındaki Akdeniz'e paralel devamlı dağ sıraları ve doğusundaki Manavgat Nehri ile nehrin kuzeyinden itibaren kısa mesafede büyük irtifalara ulaşan dağlarla sınırlanmıştır. Antalya'yı batı ve doğusundan kuşatan bu dağların engebeleri kuzeydeki geniş ovanın bulunduğu sahada zayıflamaktadır. Ne var ki ovanın hemen ardında kuzeyden güneye uzanan çetin ve engebeli bir dağ sırası kentin bu art alanını da içbölgelerden ayırmaktadır.⁵

¹ “*Antalya Şehrinin Harita-yı Umûmiyyesi*” adındaki bu harita ilk defa şu çalışmada tahrif edilmemiş haliyle kullanılmıştır: Evren Dayar, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya Kaleiçi ve Çevresi”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol. 37, No.2, 2020, s. 76.

² Neşredilen paftalar için bk. Hasan Moğol, *Haritalarla Antalya*, Mehter Yayınları, Ankara, 1997.

³ İlhan Tekeli, *Tarih İçinde Muğla*, Muğla Belediyesi Yayınları, Muğla, 2006, s. 114 vd.

⁴ Kevin Lynch, *Kent İmgesi*, Çev. İrem Başaran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 51-92.

⁵ Hüseyin Saraçoğlu, *Akdeniz*, MEB Yayınları, Ankara, 1989, s. 117, 199-200, 277.

Bu coğrafi koşullar nedeniyle Antalya ile art bölgesi arasında düzenli işleyen bir karayolu bağlantısı kurmak her zaman güç olmuştur. Nitekim 20. yüzyılın başlarında Antalya'yı Burdur'a bağlayan “*umumi*” karayolunun sadece Kepez'e kadar olan bölümü iyi durumdaydı. Kepez ile Bademağacı arasındaki yol haraptı. Bu yol ancak Hafız Bey mevkiinden sonra kullanılıştı. Kepez ile Korkuteli arasındaki yol ise kısmen kullanılıştı. Antalya ile Alanya arasındaki “*bırsusı*” karayolu ya haraptı ya da hiç inşa edilmemişti. Benzer bir durum kenti Manavgat ve Akseki üzerinden Konya'ya ulaştıracak yol için de geçerliydi. Antalya'nın kendisine bağlı kazalarla veya bu kazaların kendi aralarındaki bağlantısını sağlayan yollar da kullanılışlı değildi; bunlardan sadece Finike ile Elmalı arasındaki yolun küçük bir bölümü ulaşıma elverişliydi.⁶

Çevresiyle bağlantısını güçleştiren bu koşullar, geniş bir art bölgesinin doğal limanı mevkiindeki kentin kontrol alanının genişlemesini engellemiştir. Ayrıca, körfezin güçlü akıntıları nedeniyle mahfuz bir limanı bulunmayan kente deniz vasıtasıyla ulaşmak da güçtü.⁷ Bu koşullarda Antalya üç tarafından engebeli dağ sıralarıyla çevrilmiş, sınırlı bir tarımsal alanın artık ürününü toplayan, esasen dâhili tüketimi için üreten bir merkez olmanın ötesine geçememiştir.⁸ Nitekim 20. yüzyılın başlarında kentin çevresindeki bahçelerde yapılan zirai üretim öncelikli olarak hane halkının tüketimini karşılamayı amaçlıyordu. Bunlar yerel ihtiyacı karşıladıktan sonra, kısmen adalara veya Isparta ve Burdur gibi çevre kentlere ihraç ediliyordu.⁹ Bu üretimin öncelikli hedefi hane halkının tüketimi olduğundan, sebze ve meyve gibi temel besin maddeleri kente dışarıdan getirilmiyor, haftalık pazarların dışında merkezi bir dağıtım sistemine ihtiyaç duyulmuyordu.

20. yüzyılın başlarında Antalya'da vilayetin kiremit ve tuğla ihtiyacını karşılayan, kent merkezine iki saat uzaklıktaki kiremit fabrikası (tuğlahane) dışında herhangi bir fabrika bulunmuyordu. Yaygın bir iş kolu olan dokumacılık ev sanayi şeklinde mevcuttu. Mensucat olarak kıldan ve “*dim*” adındaki ipekli kumaşlardan, gene kentte üretilen ipekten ve ince ipliklerden gömlek ve çamaşır bezleri, çarşaflık, kuşak ve mendil dokunuyordu. Sanayi ve mensucat iptidai seviyede olduğundan çoğu zaman yerel ihtiyacı karşılamakta bile yetersiz kalıyordu.¹⁰

⁶ T.C. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşıvleri Başkanlığı Osmanlı Arşını (BOA) Haritalar (HRT.)* h. 2234.

⁷ Dayar, agm., s. 76.

⁸ Sevgi Aktüre, “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı şehrinde şehirsel Yapının Değişme Süreci”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, vol.1, No.1, 1975/1, s. 117-118.

⁹ *Konya Vilayet Salnamesi (KVS) Def'a 30*, s. 470.

¹⁰ *KVS. Def'a 30*, s. 488.

Kentteki en yaygın ev sanayi ipek kozası üretimi idi. Esasında kentin çevresinde çok az muntazam dutluk arazi vardı, ama bahçeler ve evlerde dağınık halde yetiştirilmiş dut ağaçları mevcuttu. Bu ağaçlarda senede 30.000 kiloya kadar ipek kozası yetiştirilebiliyor, üretilen bu miktar tamamen ihraç ediliyordu.¹¹

İhracata dönük en önemli ev dışı üretim faaliyeti buğdayın öğütülmesiydi. 1916'da kentte çok sayıda değirmen bulunuyor –hatta bu değirmenlerin olduğu mevki Değirmenönü Mahallesi adını almıştı– ne var ki bunlardan sadece altı tanesi motorla işliyor ve fabrika adıyla anılıyordu (*Resim I*, 43/44).¹² Değirmenlerde öğütülen buğdaydan senede 200.000 çuval un imal edilirken, bunun 50.000'i kentin kullanımına sunuluyor, 150.000'i ise Akdeniz adaları başta olmak üzere Çeşme, Beyrut, Kıbrıs ve Trablusşam'a ihraç ediliyordu.¹³

Geçmişte kentin en önemli servet kaynağı olan kereste ihracatı ise –eskisi kadar olmasa bile– 20. yüzyılın başlarında da devam ettiriliyordu.¹⁴ Fakat I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Suriye'de betonarme inşaatın yaygınlaşması ilkel bir şekilde ihraç edilen Antalya kerestelerinin en büyük iki piyasasından birini kırmıştı.¹⁵

20. yüzyılın başlarında kentin belli başlı ihraç ürünleri arasında; besi hayvanı ve hayvan kürkü ile derisi, bal mumu, İzmir ve İtalya'ya gönderilen palamut, keza gene İzmir'e sevk edilen susam yer alıyordu ve bu ticaret birkaç tüccarın tekelindeydi.¹⁶ Ne var ki kentte modern bir debâgat fabrikası olmadığından –her çeşit deri limandaki ve Kaleiçi'ndeki debbağhanelerde eski yöntemlerle işleniyordu– ihraç edilmek için ayrılan hayvan derileri çürüyor, bu da büyük zararlara yol açıyordu.¹⁷ Üstelik ıslah edilmediklerinden veya sıhhi tedbirler alınmadığından ihraç edilebilecek hayvan türlerinin sıklığı düşüyor, bu şartlarda yapılan ihracat hayvan başına yapılan masrafı güçlülük karşılıyordu.¹⁸

¹¹ *KVS. Def'a 30*, s. 472.

¹² *BOA. DH. UMVM (Dâbîliye Nezâret-i Umur-ı Mahallîye ve Vilâyat Müdürlüğü)*. 75-18. I. Dünya Savaşı'ndan önce kentte sekiz değirmen motorla işliyordu ama bunlardan ikisi savaş esnasında tahrip edilmişti. bk. Muhammet Güçlü, *II. Meşrutîyet Döneminde Antalya'nın Coğrafi ve İktisadi Vaziyeti*, İkinci Matbaa, Antalya, 2008, s. 33.

¹³ *KVS. Def'a 30*, s. 470.

¹⁴ Güçlü, *age.*, s. 42.

¹⁵ Bu piyasalardan diğeri Mısır'dı ve 1930'larda Romanya gibi ülkeler ile Amerika fabrikalarında işlenmiş kerestelerin Mısır'da revaç bulması bunu da kırmıştı. bk. Muhammet Güçlü, *Antalya 1932*, Er Yayıncılık, İzmir, 2018, s. 80.

¹⁶ Güçlü, *II. Meşrutîyet Döneminde*, s. 42.

¹⁷ Örneğin 1915'te 882.000 keçi derisi çürümüş, 3 kuruşa bile alıcı bulamamıştı. bk. *BOA. DH. UMVM*. 75-26.

¹⁸ Güçlü, *Antalya 1932*, s. 83.

Üretim koşulları ile araçlarının ıllıklığından kaynaklanan sorunlar zirai üretim için de geçerliydi. Çünkü her ne kadar II. Meşrutiyet'in ilanından sonra değişmeye başlasa da tarım usulü esasen geleneksel olduğundan zirai ürünlerin ihracı hiçbir zaman istenen ölçekte gerçekleşmiyordu.¹⁹

Kısacası, 20. yüzyılın başlarında Antalya, üç tarafından dağlarla çevrili, dâhili tüketim için üreten, kendine yeterli, yakın çevresiyle ilişkileri istisna tutulursa neredeyse kapalı sayılabilecek bir kent görünümündeydi. Bu koşullarda kentsel altyapıyı ihya edecek veya kentin görünümünü değiştirecek aktörler ortaya çıkmamış, kentin makro formunu bu koşullar belirlemişti.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kent Makro Formunun Tasviri

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıllarda Antalya imparatorluğun en çok ihmal edilmiş kentleri arasında gösteriliyordu. Kent bir mezbeleyi andırıyor, dar ve gayr-i muntazam sokakları çer çöpten geçilmiyordu. Yılmak üzere olan kale duvarları kent sakinlerinin hayatını tehdit ediyor, kale hendeklerinde biriken sular hastalıklara yol açıyordu. Antalya'nın ziyaretçileri üzerinde bıraktığı izlenim öylesine kötüydü ki kente ilişkin söz söyleyenler onun harâbatından mutlaka bahsediyordu.²⁰

Bu dönemde kentin batı sınırını Kadın Deresi ve Hapishane Şosesi çiziyordu (*Resim I, 3/4*). Bu sınırın batısında Müslüman ahalinin teferrüç mahalli olan Konyabaşı mevki vardı.²¹ Kadın Deresi'nden itibaren kente doğru hareket edildiğinde karşılaşılan en önemli yapı Hükümet Konağı'ydı (*Resim I, 11*). Hükümet Konağı'nın merkezinde konumlandığı, çevresinde postane, kışla ve belediye gibi yapıların olduğu bu alan Lynch'in kent bileşenleri arasında tanımladığı "bölge" hüviyeti gösteriyordu.²²

Bu idari bölgenin çevresinde kentin belli başlı Müslüman mahalleleri; Teşvikiye, Kızılsaray ve Tahıl Pazarı mahalleleri vardı. Tahıl Pazarı Mahallesi ile Kaleiçi'nin karaya açılan kapısı ve aynı zamanda kentin en önemli "odak noktalarından" olan Kale Kapısı arasında, ağırlıklı olarak kentin ve çevresinin gereksinimlerini karşılayan küçük üreticilerin çalıştığı geleneksel çarşı bulunuyordu (*Resim I, 16/17*). 20. yüzyılın başlarından itibaren kentin ilk otelleri –1904/1905'te burada iki otel vardı–²³ ticari bir "bölge" hüviyetindeki çarşı ile

¹⁹ *KVS. Def'a 30*, s. 470.

²⁰ Kente ilişkin olumsuz izlenimlere örnekler için bk. *Tasvir-i Efkâr*, 17 Ağustos 1325; *Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrinievvel 1325; *Tasvir-i Efkâr*, 29 Eylül 1326; *Maşuk-ı İrfan*, 30 Teşrinisânî 1325; *Saddâ-yi Millet*, 21 Muharrem 1328; *BO.A. DH. İ. UM. EK. (İdare-i Umumiyye Ekleri)* 90-70, lef. 30.

²¹ Adison, *age.* s. 27 ve 181.

²² Lynch, *age.* s. 75.

²³ *KVS. Def'a 29*, s. 313.

Kale Kapısı arasında, imparatorluk döneminde hanlara ev sahipliği yapan bu mevkide açılmıştı.²⁴

Kale Kapısı 1914'te yıkıldıktan sonra, 1921'de kapının bitişiğindeki burç Saat Kulesi olarak işlev kazanmış,²⁵ bu tarihten itibaren Saat Kulesi, Lynch'in tanımıyla kentin belli başlı "*işaret öğelerinden*" biri (noktasal referans) olmuştu.²⁶ Öte yandan, Kale Kapısı adlandırmasının günümüzde bile kullanılıyor olması, bu mevkiinin kentin kolektif belleğindeki önemini göstermektedir. Bu önemin nedeni ise Kale Kapısı'nın kenti dış dünyaya bağlayan ana yollar için bir çıkış noktası olmasıydı. 20. yüzyılın başlarında bu noktada başlayan ve Cumhuriyet döneminde Kazım Özalp Caddesi adını alan ana arterlerden ilki çarşının içinden geçerek Antalya-Burdur yolunun başlangıcı olan Şarampol Caddesi'ne uzanıyordu (*Resim I*, 18/22). Kale Kapısı'nda başlayan bir diğer ana arter Cumhuriyet döneminde Atatürk Caddesi adını almıştı ve Yeni Kapı-Fener üzerinden kentin doğu tarafına çıkıyordu. Kentin bir diğer ana arteri ise Hadrianus Kapısı ile Değirmenönü arasındaki Değirmenönü Caddesi'ydi (*Resim I*, 35/39).²⁷ Kentte sadece bu ana arterler görece geniş ve düz yol vasfı taşıyordu.²⁸

Surların dışındaki yerleşimin yoğunlaştığı bir diğer bölge Tahıl Pazarı Mahallesi'nin kuzeybatısında, Şarampol mevkiindeki Osmaniye Mahallesi'ydi. 20. yüzyılın başlarında kurulan ve Girit'ten gelen muhacirlerin iskân edildiği mahalle, sadece homojen nüfusu nedeniyle değil, ızgara planı, dik açılı yolları ve geniş caddeleriyle de kentin pek çok mahallesiyle tezatlık oluşturuyor, özel bir "bölge" niteliği gösteriyordu.²⁹ Kaleiçi'nin karaya açılan kapılarından Yeni Kapı merkezli kurulan ve zamanla sınırları genişleyen Yeni Mahalle ile doğusundaki Değirmenönü Mahallesi ise görece muntazam ve modern mahallelerdi.³⁰

II. Meşrutiyet döneminde surların dışındaki tüm bu mahallelerin dört tarafı mezarlıklarla çevriliydi. Batı sınırından başlayarak kenti kat eden mezarlıklar (Kızılsaray, Hoca Nebi, Çürüklü) yerleşim bölgeleriyle iç içeydi. Evkafa bağlı

²⁴ Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Meydanı ile Kale Kapısı (Saat Kulesi) arasındaki otellere atf yapan bazı kaynaklar için bk. *Antalya*, 21 Kânunusâni 1340; *Antalya*, 31 Ağustos 1939; *Antalya*, 4 Kasım 1957.

²⁵ Muhammet Güçlü, "Antalya Saat Kulesi'nin İnşası", *TAC*, Ekim-Aralık, 2013, s. 41.

²⁶ Lynch, *age*. s. 87.

²⁷ Panag. P. Chatzipetrou, *Istoria Tis Attaleias Tis Mikras Asias Apo Tis Ktiseos Aftis Mechri Tou 1922*, Athina, 1969, s. 22

²⁸ *KVS. Def'a 30*, s. 200.

²⁹ Lynch, *age*. s. 79.

³⁰ Chatzipetrou, *age*. s. 24.

camii, mescit ve dükkânlar bakımsızdı.³¹ Fakat kentin en harap bölümü Kaleiçi olarak tanımlanan geleneksel ikamet bölgesiydi. 1895'teki yangından sonra tekrar inşa edilen ve topografyanın da imkân tanınmasıyla daha muntazam bir görünümü olan Rum Camii-i Cedid Mahallesi haricinde, Kaleiçi'nin geleneksel Müslüman mahalleleri dar ve çıkmaz sokakların hâkim olduğu, biçimsiz adalar halinde taksim olmuş yerleşim bölgeleriydi.³²

Ana hatlarıyla bu sınırlar içindeki kent, 20. yüzyılın başlarında en temel altyapı ihtiyaçlarından bile mahrumdu. Sokaklar kandillerle aydınlatılıyor,³³ evlerin ve dükkânların aydınlatılmasında gaz lambaları kullanılıyor,³⁴ belediye aydınlatma için satın aldığı gaz yağın limandaki Gazhanede depoluyordu. Aydınlatma için gaz yağı veya petrol bulunamazsa teneke lambaların içinde susam yağı yakılıyordu.³⁵ Gerçi kent 25 Aralık 1915'te elektrikle tanışmıştı; fakat bu tarihte Hükümet Konağı, bazı önemli arterler ile cami, otel, lokanta, postane, kulüp ve sinema gibi herkesin istifadesine mahsus mahaller kısmen elektrikle aydınlatılabiliyordu.³⁶

Kentin sokakları dar ve intizamsız, evleri ahşaptı. Evlerin güneye doğru uzanan kısmı sıvasız olduğundan “*kasvetengiz*” bir görünüme sahipti. Kayalık bir zemin üzerine kurulduğundan ve sokaklarının “*doğal kaldırım olduğu*” gerekçesiyle öteden beri kentte kaldırım yapımına önem verilmemişti.³⁷ 1920'lerin başlarında sadece Hükümet Caddesi'nden Aşağı Pazar'a, Kale Kapısı'ndan Arabacıları'ne kadar olan birkaç yüz metrelik yol kenarında kaldırım bulunuyordu.³⁸

³¹ 18 Aralık 1925 tarihli *Antalya Gazetesi*'nde bu durum, “*memleketin sıhhiyesini, imarını ve terakkisini tezyit etmek istediğiniz vakit karşınıza mutlaka ya bir vakıf çıkar veya yolunuz bir mezaristana uğrar*” sözleriyle ifade ediliyor, “*sıhhi ve mefkûrevî bir şehir tesisi uğrunda yapılan fedakârlıklar makber budutlarını aşamıyor. Kasabalarımız mezaristan harabeleri etrafına dağılmış çirkin manzaralardan kurtulamıyor*” deniliyordu. bk. *Antalya*, 18 Kânunuevvel 1341.

³² Kaleiçi'nin ayrıntılı tasviri için bk. Dayar, agm., s. 62-75.

³³ Kent sokaklarına fenerler ilk defa 1869'da konulmuştu. Bu uygulamadan ahali ve konsolos vekilleri memnun kalmıştı; üstelik bu suretle çeşitli suçların önüne geçmek mümkün olabilecekti. bk. *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 10 Şevval 1285.

³⁴ Chatzipetrou, *age*, s. 27.

³⁵ *BOA. DH. UMVM.* 133-61. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yağ ve petrol bulunamamış, aydınlatma konusunda kent halkı eski yöntemlere başvurmak zorunda kalmış, yani teneke içinde susam yağı yakmıştı. bk. *BOA. DH. UMVM.* 137-72, lef. 23-2.

³⁶ *BOA. DH. UMVM.* 137-72, lef. 23-2; *BOA. DH. UMVM.* 98-29. Esasında kente elektrik getirmeye yönelik ilk girişimler 1911'e tarihleniyordu. Ne var ki araya I. Dünya Savaşı girdiği için bu teşebbüs yarım kalmıştı. *BCA. (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)* 230-9.34.1; *Antalya*, 15 Teşrinievvel 1926.

³⁷ *KVS. Def'a* 30, s. 200.

³⁸ *Antalya*, 6 Haziran 1340.

Kanalizasyon altyapısı olmayan kentin “*zerzemin*” tabir edilen lağımları vardı; ne var ki bunlar “*şerâit-i fenniyyeye*” muvafık değildi.³⁹

Kentin en önemli su kaynağı –aynı zamanda doğusundaki doğal sınırı oluşturan– Düden Nehri idi. Nehrin ana kolu Zeytinköy yakınındaki Karahayit Ovası’nı bölerek denize dökülüyor; fakat setlerle çevrili olmaması taşkınlara neden oluyor, bu taşkınlar kenti çevreleyen bahçelere zarar veriyordu. Örneğin 1888 ve 1907’de iki büyük taşkın yaşanmış, ilkinden sonra Mutasarrıf Ziya Paşa denize bir kanal açtırarak taşkınların önünü almaya çalışmış, ikincisinden sonra ise bir kanal daha açılmıştı. Son kanal ve köprü çalışması 1910’da tamamlanmış, kentin doğusuyla ilişkisini kuracak Karahayit Köprüsü (Cırnık Köprüsü) bu tarihte inşa edilmişti.⁴⁰

Kentin içindeki arıklardan geçen Düden Nehri’nin kolları Antalya’nın su ihtiyacını kısmen karşılıyordu. Arıkların üstü açık olduğundan ve bunların mecrası kenti kuşatan mezarlıkların içinden geçtiğinden arık suyu bahçelerin sulanması ya da temizlik amacıyla kullanılıyordu.⁴¹ İçme suyu ihtiyacı ise geleneksel yöntemlerle karşılanıyordu. Bunlardan ilki evlerde bulunan sarnıçlarda yağmur suyunu depolamaktı. Kaleiçi evlerindeki sarnıçların çoğu 1853 dolaylarında, bu dönemde Antalya ve çevresini etkileyen kuraklık nedeniyle varlıklı Rumlar tarafından açtırılmıştı.⁴² Diğer geleneksel yöntem iskeledeki kuyuları kullanmayı gerektiriyor, her evde sarnıç bulunmadığından kentliler genellikle iskele suyu içiyordu.⁴³

Kente ilişkin izlenimlerini ifade edenlerin özellikle vurguladığı gibi, tüm bu harabe manzarasının en önemli bileşeni geleneksel yerleşim alanını kuşatan surlardı. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde yer yer yıkılmış ya da yıkılmak üzere olan sur duvarları kenti temiz havadan mahrum bırakıyor, hendeklerinde biriken sular hastalıklara yol açıyordu.⁴⁴ Ayrıca, Antalyalı gazeteci Mazlum Adıson’un belirttiği üzere, deniz ile kent arasında bir perde gibi yükseldiğinden denizi kent sakinleri için görünmez kılıyordu.⁴⁵ Bu nedenle II. Meşrutiyet döneminde kentin imarı için atılan adımlardan ilki, surların yıktırılmasına yönelik girişimler olmuştu.⁴⁶ Fakat Maarif Nezareti’nin olumsuz görüşü bu girişimi sonuçsuz

³⁹ Güçlü, *Antalya 1932*, s. 50.

⁴⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.) 230-9.33.1.

⁴¹ KVS. Def’a 28, s. 192-193; KVS. Def’a 29, s. 313.

⁴² Chatzipetrou, *age.*, s. 20.

⁴³ KVS. Def’a 27, s. 392; KVS. Def’a 29, s. 312.

⁴⁴ KVS. Def’a 28, s. 192-193.

⁴⁵ *Antalya*, 24 Haziran 1963.

⁴⁶ Antalya Mutasarrıflığı’nın böyle bir girişimde bulunmasının nedeni, hiçbir surette kaleden istifade imkânı kalmaması ve kalenin “*her tarafı harâbe-zâre tahmil ederek ve kasabayı dairen medâr-ı*

bırakmış,⁴⁷ bunun yol açtığı hayal kırıklığı *Tasvir-i Efkâr* sütunlarına “*Maarif Nezareti'nin son defa vaki olan ışıarı Antalya abalisine karşı kalelerin vaziyet-i sabıka-i tehdid-kârânesini temin ve muhafaza etmiştir*” sözleriyle yansıtmıştı.⁴⁸

Maarif Nezareti'nin olumsuz tutumu nedeniyle surların yıktırılmasına yönelik girişimler I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar ertelenmişti. Savaşın başlamasından kısa süre sonra aynı gerekçelerle ve dönemin mutasarrıfı Kemal Bey'in girişimleriyle yıkıma başlanmış, ilk kapsamlı yıkım Postanenin olduğu bölüm ile Tophane arasında gerçekleştirilmişti. Hatta burada ortaya çıkan taşların bir bölümünün göçmenler için inşa edilecek evlerde kullanılması düşünülmüştü.⁴⁹ Ne var ki kale enkazının büyük bölümü savaş bitene kadar kaldırılmamış, bu durum kentin harabatını biraz daha arttırmıştı.⁵⁰

Cumhuriyet Dönemi Kenti ve Değişimin Dinamikleri

Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde Antalya, geçmişinden tevarüs ettiği altyapı sorunlarına ek olarak, uzun savaş yıllarında ve sonrasında yaşanan kitlesel göçlerin neden olduğu sorunlarla karşı karşıya bulunuyordu. Kent ilk olarak Balkan Savaşları sırasında Balkanlar'dan,⁵¹ Yunanistan'ın Ege'yi işgali sonrasında

ihâta ederek halkın birçok hanelerini güneşten ciğerlerini saf ve cedid havadan mahrum bırakmakla beraber hendeklerinde biriken sularla merzâgî ve sair mikroplar hâsıl ederek her sene veba, tifo ve emsali müblik emraz-ı müstenliyye zûbur ve tekrarına bâis” olmasıydı. Ayrıca dönemin mutasarrıfı başta olmak üzere birçok Antalyalı, kalenin memleketin büyük bir bölümünü gereksiz olarak işgal ettiğini, asar-ı atika ve harp fenni açısından önemi olmadığını, üstelik hava akımına mani olarak kentin sağlığını tehdit ettiğini düşünüyor, kalenin yıktırılması durumunda ortaya çıkacak arsaların taliplilerine satılabileceğini ve elde edilecek gelirle bir liman inşa edilebileceğini iddia ediyordu. bk. *BOA. DH. İD.* 60-4; *Tasvir-i Efkâr*, 6 Eylül 1325.

⁴⁷ Maarif Nezareti'nin bu kararıyla ilgili *Tanin* Gazetesi'nin 11 Eylül 1910 tarihli nüshasında neşredilen haberde, Antalya Kalesi'nin Konya Vilayeti Meclis-i Umumisi'nde alınan bir kararla yıktırılmak istendiği, fakat tarihi değeri bütün dünya tarafından takdir edilen bu surların hiçbir sebeple yıktırılmayacağını Müze-i Hümayun'dan Maarif Nezareti'ne bildirildiği, Maarif Nezareti'nin ise bu keyfiyeti Dâhiliye Nezareti'ne iletildiğinin altı çizilmişti. bk. *Tanin*, 29 Ağustos 1326.

⁴⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 29 Eylül 1326.

⁴⁹ Roberto Paribeni ve Pietro Romanelli, “*Studi e Ricerche Archeologiche: Nell'Anatolia Meridionale*”, *Accademia Nazionale dei Lincei*, 23: 1914, s. 9.

⁵⁰ Mazlum Adison bu virane manzarasını şu şekilde tasvir etmişti: “*Oke yay devrinin kaleleri bizim çocukluk zamanımızda olduğu gibi durmaktaydı. İlk imar kazması Birinci Cihan Harbi içinde vuruldu. Bugünkü Cumhuriyet Meydanı'nın üstüne rastlayan kale parçası ilk kazmayı yedi. Askerî Gazino'nun bulunduğu yerden Cumhuriyet Oteline kadar olan yerdeki kale yıkıldığı zaman denizi gördük ama harp sonuna kadar taş yığımları ortada kaldı. Denizi görmek ve havasını almak bize yetmişti sanki. Bugünkü Teras Otelinin yerinde büyük bir burç ve her biri yüzlerle kilo ağırlığında binlerce taş yığımları...*” bk. *Antalya*, 24 Haziran 1963.

⁵¹ Balkan Savaşları sonrasında Antalya'ya Selanik'ten dört bine yakın göçmen gelmişti. Fakat bu nüfusun ne kadarının kentte kalıcı olduğu bilinmemektedir. bk. Evren Dayar, *Antalya'da Kültürel ve*

da Aydın, Kuşadası ve İzmir'den yoğun bir göç dalgasına maruz kalmıştı.⁵² Bu iki göçü Ekim 1922'de Rumların kenti terk etmeleri izlemiş, Antalya'nın tanık olduğu son büyük göç ise 1924-1929 arasında gerçekleşmiş, bu dönemde dört bine yakın Müslüman mübadil kente gelmişti.⁵³

Kentsel altyapı açısından tüm bu göçlerin en önemli sonucu 1920'lerde yaşanan mesken buhranıydı. Mesken buhranının ilk aşamasında, özellikle Batı Ege'den gelen muhacirler gayrimenkul fiyatlarında fahiş artışların yaşanmasına neden oldu.⁵⁴ Rumların kentten ayrıldığı Ekim 1922 ile mübadillerin geldiği 1924 arasında ise Rumların terk ettiği ve Müslüman mübadillere verilmesi gereken emval-i metruke evleri talana sahne olmuş, pek çok ev harabeye dönüşmüştü.⁵⁵ Fakat emval-i metruke söz konusu olduğunda tek sorun gayrimenkullerin tahrip edilmesi değildi. Tahrip edilmemiş gayrimenkuller ya yerliler tarafından işgal edilmiş ya da memurların veya savaş yıllarında kente gelen ve emval-i metruke üzerinde en az mübadiller kadar hak sahibi olduklarını iddia eden diğer göçmenlerin tasarrufuna geçmişti.⁵⁶ Bu koşullarda, mübadillerin Antalya'ya geleceği 1924 başlarında mesken buhranı kentin en önemli sorunu haline gelmişti.⁵⁷

1920'li yıllarda kent savaşın neden olduğu ekonomik sorunlarla da mücadele ediyordu. 1914'te Antalya'da dört kişilik bir ailenin aylık 900 kuruş olan temel geçim masrafları, 1921'e gelindiğinde 6.000 kuruşa yükselmişti.⁵⁸ Ekonomik buhranın etkisiyle kentin temel ihraç ürünleri olan tahıl fiyatları piyasayla

Toplumsal Hayat (1923-1932), Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2010, s. 27.

⁵² Dayar, *agt.*, s. 27.

⁵³ Evren Dayar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Antalya", *Toplumsal Tarih*, Sayı 285, Eylül 2017, s. 45.

⁵⁴ Muhammet Güçlü, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya, 1997, s. 41.

⁵⁵ 1922 sonlarında kentteki tamiri mümkün olmayacak şekilde tahrip edilmiş Rum evlerinin sayısı 214'tü. Eylül 1924'e gelindiğinde Rumlardan kalan 349 ev ikamet edilebilir durumdayken 106 ev tamire muhtaç halde, 145 ev tamamen harap vaziyetteydi. Antalya'dan Dâhiliye Vekâleti'ne iletilen 18 Haziran 1925 tarihli bir tahriratta ise Rumlardan kalan 172 evin tamire muhtaç olduğu belirtilmişti. bk. Dayar, *agm.*, s. 48-49.

⁵⁶ 1924 Mart'ında ikamet edilebilir durumdaki 349 evden 30'u Balkan Savaşları sonrasında gelen göçmenler, 32'si mülteciler, 70'i memurlar tarafından işgal edilmişti. Dolayısıyla, mübadillere verilebilecek ev sayısı 217'di. Bunların dışında, Rumlardan kalan 97 mağazadan 7'si mülteciler tarafından işgal edilmiş, 63'ü yerlilerin eline geçmiş; Rumların bıraktığı 100 dükkânın 49'u ise yerlilere kiralanmıştı. bk. Dayar, *agm.*, s. 49.

⁵⁷ Mesken buhranının üstesinden gelebilmek için mübadillerin bir bölümü Polidomus Çiftliği ve Zeytinköy'deki Pandelis Ağa Çiftliği gibi kentin çevresindeki büyük çiftliklere iskân edilmiş fakat bu da sorunu bütünüyle çözmemişti. bk. Dayar, *agt.*, s. 142.

⁵⁸ *Antalya*, 29 Ağustos 1339.

rekabet edebilmek için %50 oranında düşmüştü.⁵⁹ İhraç ürünlerinin fiyatlarındaki düşüğe karşın, ithal edilen ürünlerin fiyatları artmıştı. Örneğin 1923'te 600 kuruştan ithal edilen gazın fiyatı,⁶⁰ iki sene içinde 680 kuruşa çıkmıştı.⁶¹

1920'lerde kentin ihracatı da gerilemişti. Bu durumun en önemli nedeni, zaten sınırlı olan ulaşım imkânlarının biraz daha güçleşmesiydi. Nitekim ticari taşımacılığın 1925'te Seyr-i Sefain Şirketi'nin tekeline alınması sonrasında Avrupalı acentelerin Türkiye'den çekilmeleri ve Seyr-i Sefain'in Antalya ile İskenderiye ve Ege adaları arasına sefer tesis etmemesi kentin kısıtlı ulaşım imkânlarına darbe vurmuş, şirketin Antalya-İzmir, Antalya-İstanbul hatlarının azami tarifelerini arttırması bu mahreçlere yapılan ihracatı düşürmüştü.⁶²

Tüm bu koşullar kentin harabatını daha da arttırırken, bu sorun 1920'lerin başlarında Antalyalı aydınların üzerinde en çok durdukları mesele olmuştu. *Antalya* Gazetesi başyazarı Dr. Ferruh Niyazi, Antalya hakkında her yabancıнын ağzından işittiği “*Ne güzel memleket fakat harap*” sözlerinin kalbini derinden sızlattığını yazıyor;⁶³ bir başka makalesinde kente ilişkin düşüncelerini şu sözlerle açığa vuruyordu: “*Cenâb-ı Hak'tan ne istenmiş ve ne istenmemiş ise hepsinin yaratıldığı bir memleket. Fakat insan eli dâba bir taş koyup onu imar etmemiş, edememiş.*”⁶⁴

Öte yandan, bütün olumsuzluklara rağmen Antalya 1920'lerin ikinci yarısından itibaren dikkate değer bir imar seferberliği yaşamıştı. Bu dönemde kentte mübadillerin iskânı için numune köyler inşa edilmiş, ihracata dönük üretimi arttırmak için iskelede Un Fabrikası açılmış (bk. *Resim I*, 54),⁶⁵ çarşı ve modern parklar yapılmış, kentsel altyapıyı geliştirmek için girişimlerde bulunulmuştu. Tüm bu girişimlerin ardında ise kent meselelerine duyarlı bir kamuoyunun yükselişi ile genç Cumhuriyet'in köktenci modernleşme projesi vardı.

⁵⁹ 1924'te Antalya Tahıl Borsası'nda 19,10 kuruş olan bir kilo buğdayın fiyatı, 1925'te 14,20 kuruşa, 1926'da 11,30 kuruşa, 1930'da ise 8 kuruşa düşmüştü. bk. *Antalya*, 1 Haziran 1340; *Antalya*, 2 Eylül 1341; *Antalya*, 16 Şubat 1926; *Resmî Antalya*, 9 Mayıs 1930.

⁶⁰ *Antalya*, 7 Kânunusâni 1339.

⁶¹ *Antalya*, 2 Eylül 1341.

⁶² *Antalya*, 15 Mart 1926.

⁶³ *Antalya*, 4 Mayıs 1340.

⁶⁴ *Antalya*, 2 Temmuz 1340.

⁶⁵ *Antalya*, 3 Kânunusâni 1927. 1927'de açılan günde 150 çuval un üretebilecek kapasiteli İskele Un Fabrikası, genç Cumhuriyet'in kentin ihracatını arttırma çabalarının en önemli ürünüydü. Fakat fabrika 1944'te yanmıştı. bk. *Antalya*, 30 Haziran 1926; *Antalya*, 20 Temmuz 1926; *Antalya*, 19 Mayıs 1944.

Kent Meselelerine Duyarlı Bir Kamuoyunun Yükselişi

1920'li yıllarda Antalya kamuoyunun gündemini, bu dönemde peşi sıra yayın hayatına atılan yerel gazeteler belirledi. Bu gazeteler hararetli bir tartışma ortamının oluşmasına katkıda bulunurken, kent sorunlarının yüksek sesle ifade edilmesinde ve mamur bir kente duyulan ihtiyacın dile getirilmesinde olumlu rol oynamışlardı.⁶⁶ Sağlıksız barınma koşulları, kentin çok temel altyapı imkânlarından mahrum oluşu birçok defa gazetelerin eleştirilerine konu olmuş; temizlik ve çöp toplama meseleleri, kentsel aydınlatmanın yokluğu, içme suyu sorunu, sokakların bakımsızlığı ve yangınlar nedeniyle kent yönetimi sık sık eleştirilmişti.⁶⁷

Bu dönemde gazeteler sadece eleştirmekle yetinmemiş, kentin sorunlarına karşı da kamuoyunu harekete geçmeye davet etmişti. Örneğin 1924 başlarında belediyenin faaliyetlerinden duyulan hoşnutsuzluk o denli artmıştı ki, *Antalya Gazetesi* bütün gücünü kamuoyunun dikkatini bu konuya çekmeye harcamış, belediye aza seçimlerinden önce gazetede anketler yayımlanmıştı. Gazeteye gönderilen okur mektupları hoşnutsuzluğun müşterek olduğunu gösteriyor; bir mektupta “*memleketimiz cidden acınacak bir baldedir. Az zamanda çok iş görmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Tecrübe sabibi faal zevatı intihap etmek mecburidir*” deniyor;⁶⁸ bir başkasında “*şimdiye kadar belediye azalışında bulunmamış, didiklenmemiş, erbab-ı namustan zevatların*” aza seçilmesi talep ediliyordu.⁶⁹ Gazetenin 25 Şubat 1924 tarihli nüshasında ise “*Devr-i sabıktan beri bir türlü kendilerini belediye, meclis-i idare sandalyelerinden ayırmayan köbne Bizânsuların*” artık çekilip gitmeleri isteniyordu.⁷⁰

Bu tür eleştirilerin yerel yöneticileri istifaya zorlayan sonuçları olmuştur.⁷¹ Fakat kamuoyu duyarlılığının en önemli sonucu, yerel yöneticileri kentin temel

⁶⁶ 1920'li yıllarda Antalya gazetelerinin yerel kamuoyu üzerindeki etkileri hakkında bk. Evren Dayar, “Antalya’da Lisan-ı Millet’in İlk Temsilcilerinden Akdeniz Gazetesi (1925-1926)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13/26, Güz 2017, s. 198 vd.

⁶⁷ Bazı örnekler için bk. *Antalya*, 30 Kânunusâni 1340; *Antalya*, 31 Kânunusâni 1340; *Antalya*, 22 Ağustos 1340; 22 Teşrinievvel 1340; *Antalya*, 23 Teşrinievvel 1340; *Antalya*, 18 Teşrinisani 1340; *Antalya*, 2 Şubat 1341; *Antalya*, 11 Kânunuevvel 1341; *Antalya*, 14 Kânunuevvel 1341; *Antalya*, 18 Kânunuevvel 1341; *Antalya*, 19 Kânunuevvel 1341; *Antalya*, 24 Kânunuevvel 1341 ve Dayar, “Akdeniz Gazetesi”, s. 196.

⁶⁸ *Antalya*, 22 Şubat 1340.

⁶⁹ *Antalya*, 24 Şubat 1340.

⁷⁰ *Antalya*, 25 Şubat 1340.

⁷¹ Örneğin Zühtübezzade Hasan Bey’in reisi olduğu belediye heyeti, belediyenin, kamu sağlığını ihlal eden eylemleri cezalandırmadığı ve yangınlar konusunda gerekli tedbirleri almadığı gerekçesiyle 1925 sonunda yoğun eleştirilerin hedefi olmuş ve istifa etmek zorunda kalmıştı. Belediye heyetini istifaya sürükleyen sürecin tafsilatı hakkında bk. *Antalya*, 23 Teşrinisâni 1341;

ihtiyaçları konusunda harekete geçirmekti. Nitekim böyle bir kamuoyu baskısından sonra belediye 1926'da bir tulumba teşkilatı kurmuş,⁷² gene bu tarihlerden itibaren başta sıtma olmak üzere salgın hastalıklara karşı mücadelede daha fazla sorumluluk üstlenmiş, keza aynı dönemde “Çöplük” ismiyle bilinen Çürüklü Mezarlığı'nın kaldırılması için girişimde bulunmuştu. Karakaş Camii'nden başlayıp Bulgur Değirmeni'ne uzanan bu mezarlık, önce hal ve hayvan pazarı yapılmak üzere belediye tarafından istimlak edilmiş; devir işleminden sonra belediye bu mevkiye hal yapmak ve kasap dükkânlarının bulunduğu yerde “*asri dükkânlar*” inşa etmek için çalışmalara başlamıştı. Ayrıca, Bulgur Değirmeni'ne giden cadde genişletilecek –bu cadde 1930'larda Ali Çetinkaya adını almıştı– ve caddenin sol tarafına isabet eden birinci kısma zahire loncası ve dükkânlar inşa edilecek, ikinci kısmında kömür ve odun pazarı, üçüncü kısmında ise hayvan pazarı kurulacaktı (bk. *Resim I*, 30).⁷³

1920'lerin ikinci yarısına gelindiğinde kentin elektrik altyapısının geliştirilmesi için de çalışmalara başlanmış, hatta 6 Ekim 1925'te imtiyaz almış, 3 Nisan 1926 tarihinde bu imtiyazla ilişkili olarak Anonim Antalya Elektrik Şirketi kurulmuş,⁷⁴ nihayet tüm bu çabaların sonunda 1928'de Paşa Kavakları tarafında kurulan elektrik santrali üretime geçmişti.⁷⁵

1920'lerde Antalya Belediyesi'nin bir diğer önemli icraatı, halkın eğitiminde de işlevsel olacak Tophane Parkı'nın açılışydı (bk. *Resim I*, 9). Belediyenin girişimleriyle 1926'da tamamlanan –daha sonra “Uray Parkı” adını alacak–⁷⁶ Tophane Parkı, hem kadın ve erkeklerin bir arada toplumsallaşabilmeleri hem de açık havada gerçekleştirilecek toplantılar için açılmıştı. Parkın bitmekte olduğu 4 Ağustos 1926 tarihli *Antalya Gazetesi*'nde bildirildikten sonra belediyeye teşekkür edilmişti:⁷⁷

“...henüz ikmal edilemeyen bu güzel parkın Antalya'mızın en kıymetli ziyneti olacağına şüphe yoktur. Fıskiyeli, büyük havuzu ve tanzimat-ı sairesi ile Tophane Parkı'nın ne kadar bedî bir eser olduğunu genişçe tetkik edebilmek için eserin ikmalini beklemek lazımdır. Mamafih şimdiden de söylenebilir ki Tophane Parkı bugünkü na-tamam şekliyle bile zevk-i bedî

Antalya, 25 Teşrinisâni 1341; *Antalya*, 26 Teşrinisâni 1341; *Antalya*, 3 Kânunuevvel 1341; *Antalya*, 8 Kânunuevvel 1341; *Antalya*, 11 Kânunuevvel 1341; *Antalya*, 24 Kânunuevvel 1341

⁷² *Antalya*, 5 Ağustos 1926.

⁷³ Dayar, *agf.*, s. 90-91.

⁷⁴ *Antalya*, 1 Teşrinievvvel 1926.

⁷⁵ Güven Dinç, “Antalya'ya Elektrikğin Gelişi ve Şehrin Aydınlatılması (1910-1936)”, *Antalya Kitabı II*, Palet Yayınları, Konya, 2019, s. 240-242.

⁷⁶ Tophane Parkı 1930'larda Anadolu'da birçok örneğine rastlanan parklar gibi Uray Parkı adını almıştır. bk. *Belediyeler Dergisi*, Ağustos 1935, Cilt 1, Sayı 3, s. 37.

⁷⁷ *Antalya*, 4 Ağustos 1926.

namına takdir ve hürmet hissi veren nefis bir eserdir. Senelerdir istenip de hak ettirilemeyen asar-ı belediyeden birisini ve en nefisini nihayet güzel şehrimizin aziz sinesine itinalarla işlenilmiş görmek bizi bahtiyar kıldığı gibi mağrur da ediyor. Binaenaleyh belediye heyetine ve Zeki Bey'e teşekkür etmek borcumuzdur.”

Modern bir park olarak Tophane Parkı'nın açılışı, toplumsal hayatta adâb-ı muâşeret kurallarının öneminin daha çok belirginleştirilmesine hizmet edecekti. Bu nedenle park tamamlandıktan sonra kentlilerin burada bulunurken dikkat etmeleri gereken kuralların altı çizilmiş, medeni hayatın ve terbiyenin öneminden bahsedilmiş,⁷⁸ ayrıca parkın hizmete girmesiyle birlikte kent siyasi ve toplumsal etkinlikler için kullanabileceği modern bir meydana sahip olmuştu.⁷⁹

Bununla birlikte Tophane Parkı'nın, Antalya gazetelerinin işaret ettiği nedenlerden dolayı kendisinden beklenen eğitsel işlevi yerine getirebildiğini söylemek güçtür.⁸⁰ Ayrıca, Tophane geçmişte imparatorluğun Antalya'daki idari merkezi olması nedeniyle de yeni rejimin beklentilerini karşılamayacak, 1930'ların başlarında kent modern yüzünü temsil etmesi için imparatorluk geçmişini anımsatmayan Karaalioğlu Bahçesi'nin modern bir parka dönüştürülmesi kararlaştırılacaktı. Kentsel altyapının ihyası ve kent görünümünün iyileştirilmesi hususundaki diğer esaslı girişimlere de 1930'larda ağırlık verilecekti. Tüm bu girişimlerin ardında –aynı zamanda bir dizi kanun ve yönetmelik aracılığıyla belediyeyi daha fazla sorumlu kılan– Cumhuriyet'in köktenci modernleşme projesi vardı.

⁷⁸ Konuyla ilgili bir haberde şunlar söylenmişti: “Parka gelen herkesin bilaistisna bu eserin güzelliği önünde hürmet göstermesi mecburiyetini unutmamak lazımdır. Henüz tamamen kurumamış olan duvar diplerine sandalye kurup oturmak, havuzunun etrafında oturduktan sonra setlerine ayak uzatmak çok zevksiz ve çok kaba hareketlerdir. Bu türden umumî yerlerde ve bilhassa şehrin kibar sekencesinin oturduğu bir mahalde hayati umumiye hürmet etmek, muâşeret kaidelerine riayetkâr kalmak herkes için bir mecburiyet-i icimâdîdir. (...) Güzül şeyler, bedîî varlıklar önünde âdab-ı umumîye daha ziyade hassasiyet peyda eder. Serin ve okşayıcı bir zevk dalgası ile hissiyatımızı temvîh ettiren güzül bir havuzun beyaz sedirlerine kocaman bir pabuçlu ayak uzatılması hislerle huşu olmuş bir kalbe ancak acı verir. (...) Hele akşamları parka musallat olan arsız bir çocuk sürüsünün çıplak ayakları, kirlî elbiseleri ile tarhiyat arasında dolaşmaları umumî zevki bulandırıyor. Bin bir itina ile üzerinde çalışılan tarhiyatı avare ayakların bozmasına tabammül etmemek fazla sinirlilik addedilemez sanırım. Şunu da kaydetmek isterim ki, parka gelen zevatin beraberinde getirdikleri çocuklar da tarhlar üzerinde tabrihat yapıyor. Babanın senyeyesizliğine delalet etmek itibarı ile çocuklarını sıkı bir nezaret ve terbiyeye tabi tutmadığını beraberinde getirmesinler.” bk. *Antalya*, 28 Ağustos 1926.

⁷⁹ Dayar, *agt.*, s. 83.

⁸⁰ Sekenesi itibarıyla sıra dışı bir mahalle olan Kemiklik'e yakın olması, *Antalya Gazetesi*'nin konuyla ilgili bir haberinde iddia ettiği üzere parkı –güya– “uygunsuz kadınlar”ın ziyaretine maruz bırakıyor ve bu kadınlar sadece Tophane kahvehanelerinin “ablaken düşkün” garsonlarıyla eğlenmiyor ya da parka gelerek “namuslu” aileleri rahatsız etmekle yetinmiyorlardı; aynı zamanda toplum sağlığını tehdit ediyorlardı. bk. *Antalya*, 14 Temmuz 1927; Dayar, *agt.*, s. 50-53.

Köktenci Modernleşme Sürecinin Kent Makro Formuna Yansımaları

1920'li yıllarda Antalya'da kentsel altyapıyı iyileştirme girişimlerinin ardında esas olarak kamuoyunun talepleri ve baskısı bulunuyordu. Ne var ki bu girişimler bütünlükten ve normatif ilkelerden yoksundu. Bu nedenle iyi niyetli çabalara bağımlı kalıyor, kişisel girişimlerin ötesine geçemiyordu.

Tüm bu girişimlere normatif bir çerçeve sunan 1930'lardan itibaren etkileri daha çok hissedilen Cumhuriyet'in köktenci modernleşme projesi oldu. Bu dönemde başkent Ankara modernleşme odağı olarak diğer Türk kentleri için tam bir ilk örnek olmuş,⁸¹ önce Ankara'da denenen kent planlaması, 1930'larda çıkarılan Belediye, Umumi Hıfzıssıhha, Yapı ve Yollar kanunlarıyla tüm kentler için zorunlu hale getirilerek kurumsallaştırılmıştı. Tekeli'nin altını çizdiği gibi, mekânsal düzenleme öğelerine ağırlık veren ve Osmanlı modernleşmesine göre daha köktenci olan bu projenin Antalya'daki en önemli hedefi ise eskiyi ortadan kaldırarak kenti yeniden inşa etmek ve daha sağlıklı hale getirmektir.⁸² Bu hedeflere ulaşmak için atılan adımlar nedeniyle 1930'lu yıllar Antalya açısından "inşa ve umran" dönemi olmuştur.⁸³

Eskinin ortadan kaldırılmasının en önemli adımı kentin temel "sınır" öğelerinden biri olan sur duvarlarının yıktırılmasıydı. Esasında Akdeniz liman kentlerinin birçoğunda kent surları, geleneksel kentin artan nüfus baskısını kaldıramaması ve surların içine sıkışıp kalmış kentte sağlık koşullarını iyileştirecek imkânların bulunmaması gibi nedenlerle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yıktırılmaya başlanmıştı.⁸⁴ Ortaçağ'dan kalma surların yıktırılmasının bir diğer nedeni kentlerin yaşadığı ticari hareketlilikti. Çünkü

⁸¹ Kıvanç Kılınc, "Öncü Halk Sağlığı Projelerinin Kamusal Mekânı Olarak Sıhhiye", (Ed) Güven Arif Sargın, *Ankara'nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 122.

⁸² Tekeli bu köktenci modernleşme projesini şu şekilde tanımlamıştır: "Tek partili bir siyasal rejim içinde, kentleşme hızının düşük olduğu bu dönemde, köktenci bir modernleşme projesi yaşama geçirilmeye çalışılırken, kentsel gelişmeyi düzenlemek için yeni bir yasal ve kurumsal çerçeve oluşturulmuştur. Bir başka deyişle kentsel gelişme için modernist bir meşruiyet çerçevesi kurulmuştur." bk. İlhan Tekeli, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", (Ed) Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 145-146.

⁸³ Cumhuriyet'in modernleşme projesinin Antalya'daki bir diğer önemli hedefi kenti demiryolu hattı ile Anadolu'nun iç bölgelerine bağlamak, bu suretle makûs geri kalmışlığının üstesinden gelmektir. Ne var ki Antalya kamuoyunun 1920'li yıllarda sık sık dile getirdiği bu talep, 1930'larda ete kemiğe bürünecekken –maddi nedenlerle– başarısız olmuştur.

⁸⁴ Armando Montanari, "A Modern Perspective: The Recent Development of Port Cities in Southern Europe", *Mediterranean Historical Review*, vol. 3, No. 1, 1988, s. 169; Vilma Hastaoglou-Martinidis, "Doğu Akdeniz Kentlerinde Liman İnşaatının Kartografyası: 19. Yüzyıl Sonunda Teknik ve Kentsel Modernleşme", Ed. B. Kolluoğlu, M. Toksöz, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, Çev. Neyyir Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 117.

sadece liman kentlerinde değil, birçok Avrupa kentinde de surlar, ticari akışı kolaylaştırmayı, insan ve emtia hareketliliğinin sınırlarını genişletmeyi ihtiyaç haline getiren ekonomik dönüşümlerin neticesinde yıktırılmıştı.⁸⁵ Fakat Antalya 19. yüzyılda böyle bir dönüşümden istikrarlı bir şekilde etkilenmediği için surların sadece Kale Kapısı ile Tophane arasındaki bölümü 1914'te yıktırılmıştı.⁸⁶

Surların tümünün yıktırılması konusu Antalya Maarif Eminliği ile Antalya Belediyesi arasında tartışmalara neden olunca, 1930'da kente Asar-ı Atika Müfettişi Aziz Ogan başkanlığında bir heyet gelmiş, fakat yıkıma karşı çıkan bir rapor kaleme almıştı. Raporun altında imzası olan Ogan'a göre, belediyenin yıkım konusundaki ısrarı her ne kadar kent sağlığı gerekçesine dayansa da, esas amaç yıkılacak surların taşlarının ve yıkımdan sonra açılacak arsaların satılarak belediyeye gelir sağlamaktır.⁸⁷

Sur duvarlarının ortadan kaldırılması konusundaki yerel ısrarın neticesinde, 1933'ün son günlerinde incelemelerde bulunmak amacıyla kente bir heyet daha gelmişti. Konuyla ilgili gazete haberinde;

“Kalelerimiz tetkik ediliyor: Şehrimizin sıhhatini ve inkişaf hareketini tazyik eden, tarih ve sanat itibarıyla kıymetsiz bazı kale kısımlarını yıkılmasına Yüksek Maarif Vekilliği'nden Belediyemizce zaman zaman müsaade istirhamında bulunulmakta idi. Dün asar-ı atika müfettişlerinden Remzi Oğuz Bey kalelerin vaziyetini görmek için şehrimize gelmiş ve tetkikata başlamıştır. Şehrimiz için hayırlı neticeler dileriz”

deniliyordu.⁸⁸ Bununla birlikte Remzi Oğuz muhtemelen kalelerin muhafazası hususunda bir rapor vermişti.⁸⁹ Zaten Ağustos 1934'te Antalya'yı ziyaret eden

⁸⁵ Yair Mintzker, *The Defortification of the German City, 1689-1866*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s. 225.

⁸⁶ Surların yıkımına ilişkin ilk girişimler 1874'e tarihlenir. Bu tarihlerde arkeolojik araştırmalar için Antalya'da bulunan Gustav Hirschfeld şunları yazmıştı: “Şu anda Türk hükümeti, malzemesini satmak istediği imparatorluğun bazı gereksiz veya yararsız tabkimatlarını yıkmayı planlıyor. Ancak bu yıkımın ilk başladığı Antalya'da neyse ki elde edilen kar beklentileri karşılayamadı; bu nedenle bu girişime devam etmek istemiyorlar.” bk. Gustav Hirschfeld, *Vorläufiger Bericht über eine Reise im Südwestlichen Kleinasien I*. Berlin, 1874, s. 714.

⁸⁷ 05.06.1930 tarihli “*Antalya Kasabası Surları*” başlıklı raporda konuyla ilgili ifadeler şu şekildedir: “Sıhbat ve menafi-i umumiyye namına hareket edildiğine göre Belediyenin yıkılan arsalarda hava nüfuzuna mani olmamak için yeniden evler yapılmaması lazım gelir. Hâlbuki Belediyenin iddiasını cerb ve iptal eden hadisat meydandadır. Nitekim surların musanna kapularından biri olan Hadriyan Kapısı'nun ittisaline Belediye tarafından mahza varidat temini maksadıyla bütün irfan dünyasının takdir ve hayretlerle temaşa ettiği bu muazzam abidenin fotoğrafta görüldüğü vechiyle önüne bir dükkân yapılmış ve manzara-i umumiyye ihlal edilmiştir.” bk. Kayhan Dörtlük, “Trajedik Bir Yokediliş Öyküsü Melteme Kurban Giden Surlar”, Ed. Haluk Sezgin, *Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras*, TAÇ Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 166.

⁸⁸ *Resmî Antalya*, 13 Kânunusâni 1933.

Falih Rıfki “*Kasaba kale surlarının içine yığılmıştır. Burasını bırakınız. Yeni Antalya, Gazî Parkı’nın yanlarından, portakal bahçelerine doğru büyüyecektir*” derken hem surların yıkılmadığına tanıklık yapıyor hem de modern kentin kurulacağı eksenini, yani “*şehrin şimdiden büyük bir imar manzarası gösteren parçasını*” işaret ediyordu. Burada, yeni bir şehrin, “*Akdeniz’in hiç şüphesiz en güzel kaslık şehirlerinden birinin, Türk riveriyasının temelleri*” atılıyordu.⁹⁰

Falih Rıfki’nin bu gözlemlerinden kısa süre sonra surların yıkımı gerçekleşmiş, 1935’ten itibaren duvarlardan arta kalan arsaların peyderpey satışına başlanılmıştı.⁹¹ Antalya Halkevi’nin neşrettiği *Çağlayan* mecmuasının 15 Ekim 1936 tarihli nüshasında yıkım faaliyeti şu sözlerle tasvir edilmiştir:⁹²

“Kudurmuş fırtınalar gibi kükreyip gelen insan seline karşı, bir dalga kıran vazifesini asırlarca omzunda şerefle taşıyan bahtsız kaleler yer yer yıktırılıyor. (...) Bu duvarlardan düşürülen her taşın yuvarlanması, asırların derinliğinde boğulmuş esir iniltilerine benziyor. Bir gün gelecek bu iniltiler de yokluk içinde kaybolacaktır. Akdeniz’in gümüş başlı dalgalarına, yukarıdan mağrur bir eda ile bakan kale duvarlarının yerinde, Toroslardan kopup gelen yayla rüzgârlarının havayı kamçılaman kırbaçlarının sert şaklayışı duyulacak. (...) Zaman bir çağlayan hızıyla durmadan akan bir inkılâptır. Önünde hiçbir kuvvet duramaz. Kale duvarları da bizim gibi ölmeye mahkûm varlıklardır.”

“*Yıkamak suretiyle yapmanın*”⁹³ kentin imarında düstur kabul edildiği bir dönemde surların ortadan kaldırılması bu amelin en önemli göstergesiydi; ama geçmişten kopuş sadece bununla sınırlı tutulmamıştı. Bozdoğan’ın ifadesiyle tarihsel referans ve üsluplardan arındırılmış beyaz kübik formların, betonarme inşaatın, geniş terasların, konsolların ve düz çatıların gözle görünür yeniliği ve devrimci retorigi, ülkenin asrileşme özlemlerinin sembolü olarak Cumhuriyet devrimini tamamlıyordu. Antalya’daki imar ve inşaa faaliyetlerine de bu esaslar damga vurmuştu.⁹⁴ 17 Haziran 1932 tarihli *Resmi Antalya*’nın “İnşaa ve Umran” levhalı başyazısında kentteki bu faaliyetten bahsediliyor, “*imar şerkinin sâri bir bal*

⁸⁹ Remzi Oğuz Antalya Muallimler Birliği’nde kalelerin tarihi birer vesika olarak değeri hakkında konferans vermişti. Dolayısıyla, yıkıma ilişkin tutumunun olumlu olduğunu düşünmek güçtür. bk. *Resmi Antalya*, 27 İkincikanun 1933.

⁹⁰ *Resmi Antalya*, 2 Ağustos 1934.

⁹¹ *Resmi Antalya*, 14 Mart 1935; *Resmi Antalya*, 18 Nisan 1935.

⁹² Mehmet Hikmet Öner, “Antalya Kaleleri”, *Çağlayan*, 15 Birinciteşrin 1936, Cilt 1, Sayı 10, s. 6.

⁹³ Köktenci modernleşme projesinin Antalya’daki veciz ifadesi “*yıkamak suretiyle yapmak*”tı. bk. *Antalya*, 28 Eylül 1943.

⁹⁴ Sibel Bozdoğan, “Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış”, Ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 123.

alması ve yapıda müterakki tekniğe itibar edilmesi mamur ve müterakki Anadolu idealinin tabakakuk mijdelerindendir” deniliyordu:⁹⁵

“Son iki seneye Antalya için inşa ve umran seneleri denebilir. Cumhuriyetin teessüsünden beri asgari zamanda memleketi harap manzarasından kurtarmak arzusu müsterek bir gaye halindedir. Yalnız kendi menabimize ve milli enerjimize istinat eden inşa faaliyeti az zamanda muvaffak bir manzara ihraz etmiştir. Geçen sene başlayan Memleket Hastanesi hariciye pavyonu ve fenni salhane bitmek üzeredir. CHF ve Halkevi binası ile Ticaret Odası ve Zahir Borsası binası inşaatı her gün biraz daha ilerliyor. Saat Kulesi’nden Top Kulesi’ne kadar yeni cadde üzerinde sıralanan kübik tarzda yeni beton mağazalar ile fırınlar bitmiştir. Bu caddenin iki başında aynı tarzda fırın ve mağazalar inşası istihzaratı da başlamıştır. Bu yeni ve güzel mamurenin karşı tarafındaki köhne binaların kaldırılma işareti vaz edilmiştir. Hükümet Caddesi’nde iki sene evvel yapılan evin yanında bu sene kâgir bir bina daha yükselmiştir. Aynı sırada başka inşaat hazırlıkları başlamıştır. Milletlerin en uyanık ve heyecanlı devirlerini sembolü baniliktir. Vatan mamur olmadıkça hiçbir inkişaf mümkün değildir.”

Kentteki imar faaliyetlerinin hızı 1930’ların ikinci yarısından itibaren daha da arttı. 1936’da kentin haritası çıkarılmış,⁹⁶ aynı tarihte, Cumhuriyet döneminde kentin ana aksları olacak üç büyük caddenin (Atatürk, Ali Çetinkaya, Kazım Özalp) yapımı veya genişletilmesi büyük ölçüde tamamlanmıştı.⁹⁷ 1920’lerin sonlarında inşaatına başlanan, fakat bu dönemde tamamlanabilen Ali Çetinkaya Caddesi üzerindeki kasaplar hali, halk pazarı, itfaiye dairesi, numune fırını ve elektrik idaresi gibi tesisler kentin bu bölgesini dönemin gazetesindeki ifadeyle bir “*belediye bloğu*” haline getirmişti (*Resim II*).⁹⁸ 1938’de ise Atatürk Caddesi’nin güzelleştirilmesi için yolun ortasından geçen “*su bulvarı*” (arık) bitirilmiş, cadde yeniden döşenmişti. *Antalya Gazetesi*’nin haberine göre bu faaliyetler, cadde üzerinde gezen insanlarda “*medeni bir kentte yaşadıkları hissini*” uyandırıyor (bk. *Resim III*).⁹⁹ 1941’de de Gazeteci Enver Akcan, Gazi Parkı’nın çevresindeki mahallelerin “*tanınmaz bir güzelliğe eriştiğini*” belirtmiş, burada, “*mükemmel ve mamur bir semtin meydana geldiğini*” yazmıştı.¹⁰⁰ Bununla birlikte, Cumhuriyet

⁹⁵ *Resmi Antalya*, 17 Haziran 1932.

⁹⁶ Esasında bu husustaki ilk adımlar 1934’te Antalya ve vilayetteki diğer kasabalarda oluşturulan “*harita birliği komisyonu*” ile atılmıştı. bk. *Resmi Antalya*, 26 Temmuz 1934; *Resmi Antalya*, 20 Eylül 1934.

⁹⁷ *Resmi Antalya*, 6 Şubat 1936.

⁹⁸ 1941’de “*belediye bloğunun*” arasına soğuk hava deposu da eklenmişti. Bu sürecin tüm aşamaları için bk. *Resmi Antalya*, 12 Birincikanun 1935; *Antalya*, 18 Eylül 1938; *Antalya*, 9 Birincikanun 1941.

⁹⁹ *Antalya*, 6 İkinciteşrin 1939.

¹⁰⁰ *Antalya*, 16 Haziran 1941.

dönemi Antalya'sının en önemli kentsel bileşenleri arasında yer alan Atatürk Caddesi ile çevresindeki semtin önemini arttıran esas neden, kentin “*özel oluşumuna*” (Karaalioğlu Bahçesi ve Gazi Parkı'na) yakınlığıydı.¹⁰¹ Ve bütün bu imar faaliyetleri, Falih Rıfkı'nın da vurguladığı üzere, modern kentin Karaalioğlu Bahçesi'nin etrafında, eski Rum mahallelerinin olduğu semt ve çevresinde inşa edildiğini gösteriyordu.

Cumhuriyet döneminde kentin modernleşme ekseninin belirlenmesinde, o zaman için “*Rum mahallelerinin Antalya'nın en güzel bölümünü teşkil etmesi*” etkili olmuştu.¹⁰² Çünkü Kızılsaray ve Teşvikiye gibi eski Müslüman mahallelerinin ıslahı, “*bendesinin hiçbir tarafına uymayan tarzda inşa edildiklerinden*” masraflı görünüyordu.¹⁰³ Ayrıca, bu tercihin ardında sağlıkla ilgili nedenler de vardı. Nitekim Cumhuriyet kentinin ilk –kısmi– imar planı için girişimlere başlandığında,¹⁰⁴ plan hazırlanırken nelere dikkat edilmesi gerektiği hususunda Rasih Kaplan buna dikkat çekmişti:¹⁰⁵

“Planda göz önüne tutacağımız mühim noktalardan biri de şehri ne tarafa büyütmektir. Bu şehir Çetinkaya Caddesi'nin kuzey ve güneyinde, Atatürk Caddesi'nin doğusunda ve güneyinde, Değirmenönü Caddesi üzerinde genişleyecektir. Hastaneden ileriye doğru olan saha ile Hükümet Konağı'nın kuzeyi, görüyoruz ki senenin bütün mevsiminde doğu ve güney rüzgârlarının sivrisinekleri teksif ettiği noktadır. Bunun nedeni de bu sahanın ardındaki Kepez sırtlarının rüzgâr cereyanına mani olmasıdır. Bu sebeple bu kısımda şehri genişletmek doğru olmayacaktır. Sıhhat bakımından Çetinkaya Caddesi, Atatürk Caddesi ve Değirmenönü Caddesi üzerindeki genişlemelerin haiz olduğu fayda bize şehrin bu kısmındaki rüçhanı göstermektedir. Bunlar planda gözetilmesi gereken hususlardır.”

Öte yandan 1940'lara gelindiğinde nüfus artışı kentin batı sınırının dışına çıkmasını gerektirmişti. Zira kent nüfusu uzun süre 20-25.000 kişide dengelendikten sonra, I. Dünya Savaşı yıllarından itibaren düşüş eğilimine girmiş, 1930'ların başlarından sonra ise artmaya başlamıştı. 1927 ile 45 arasındaki artış oranı % 44'tü.

¹⁰¹ Lynch kentin özel oluşumlarına yakınlığın bir yolun önemini arttırabileceğini yazar. bk. Lynch, *age.*, s. 57.

¹⁰² *Antalya*, 27 Nisan 1943.

¹⁰³ *Antalya*, 6 Haziran 1940.

¹⁰⁴ Bu plan ana birkaç cadde ve çevresi ile spor sahası ve Karaalioğlu Parkı'nın imarını ele alıyordu. Kent içi ulaşımında 1930'larda bile motorlu taşıtlar kullanılmadığından, ilk imar planı kentin bütünü ve geleceğini tasavvur etmemişti. bk. *Antalya*, 4 Temmuz 1940.

¹⁰⁵ *Antalya*, 3 Mart 1941.

Yıl	1890	1898	1915	1927	1935	1940	1945	1950
Kent Nüfusu	25.000	25.000	22.753	17.365	21.659	24.957	25.037	27.515

Tablo 1- Antalya kent nüfusu (1898-1950)¹⁰⁶

Nüfus artışı karşısında mevcut yapı stokunun yetersiz kalması, İtalyan Mezarlığı üzerinde Bahçeli Evler semtinin inşa edilmesinin en önemli nedeniydü.¹⁰⁷ *Antalya Gazetesi*'nin “*yeni Antalya'nın ilk minyatürü*” adını verdiği semtin temelleri 1944 baharında atıldı.¹⁰⁸ Öncelikli olarak 50 ev inşa edilecek, mahallenin ortasında bir park, okul ve küçük bir çarşı bulunacak; mahallenin güzelliği için evlerin deniz manzarasını kapatmaması temin edilecekti.¹⁰⁹ Böylece kentin iskân bölgesi tarihinde ilk defa batısındaki sınırının dışına çıkmış olacaktı.

Bir “Espaces Libres” Olarak Karaalioğlu Parkı

Modern Antalya'nın inşa sürecinin en önemli aşaması, nihai halini Haşim İşcan'ın valiliği döneminde alan¹¹⁰ Karaalioğlu Bahçesi'nin modern bir parka ve Antalya'nın “*espaces libres*”ine¹¹¹ dönüşümüydü. 1930'lar Antalya'sında kent makro formunda oldukça büyük bir yer kaplayan parkın açılışı, Uludağ'ın ifadesiyle kent peyzajına hem görsel hem de eylemsel bir müdahale anlamına geliyordu.¹¹²

¹⁰⁶ Tablodaki verilerin derlendiği kaynaklar için bk. Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique (Géographie Administrative; Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure)*, Paris, 1892, s. 860; BOA. Y. MTV. (Yıldız Mütenevvi Evrak) 183-163; Mehmet Ak, “Antalya'da İdari Yapı ve Nüfus (1915)”, *Adalya*, XVII, 2014, s. 314-315; *1935 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 26; *1940 Genel Nüfus Sayımı*, s. 51; *1945 Genel Nüfus Sayımı*, s. 50; *1950 Umumi Nüfus Sayımı*, Ankara, 1951, s. 80.

¹⁰⁷ *Antalya*, 28 Eylül 1943.

¹⁰⁸ *Antalya*, 7 Nisan 1944.

¹⁰⁹ *Antalya*, 14 Nisan 1944.

¹¹⁰ Haşim İşcan 1940-45 arasında Antalya'da vali olarak görev yapmıştır. bk. B.C.A. 30-18-1-2/90-19-20; B.C.A. 30-18-1-2/108-48-1.

¹¹¹ Henri Prost'un 1937 İstanbul Planı raporunda kullandığı kavram kamuya açık alanları tarif eder; fakat 1930'lar Türkiye'sinde bu alanlar kadınlar için Cumhuriyet devrimlerini meşrulaştıran ve kadınlarla erkeklerin kamusal alandan özgürce yararlanmalarını ve bir arada var olabilmelerine imkân veren platformlardır. bk. İpek Akpınar, “The Rebuilding of İstanbul Revisited: Foreign Planners in the Early Republican Years”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 50, No. 50, 2014, s. 88.

¹¹² Zeynep Uludağ, “Mimarlık Tarih Yazımına Eleştirel Bakış: Cumhuriyetin Modern Kent Peyzajını Okumak”, *Cumhuriyet'in Mekânları, Zamanları, İnsanları*, Der. Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Dipnot Yayınları, Ankara, s. 161.

Esasında bir mesire alanı olan Karaalioğlu Bahçesi,¹¹³ 19. yüzyılın sonlarından itibaren kentin Yeni Kapı karşısındaki sur dışı alanda genişlemesiyle birlikte dönüşüme uğramış ve Rum cemaatine ait önemli kamusal yapılara ev sahipliği yapmaya başlamıştı.¹¹⁴ 20. yüzyılın başlarında bahçenin Yeni Kapı tarafında sırasıyla; 1910'da kurulan Michael Attalatis Derneği, seçkin bir kahvehane olan Leski Kahvehanesi ve Nüfus Mübadelesi'nden sonra Türk Ocağı binasına dönüştürülen Rum cemaatine ait Agia Panteleimon Kilisesi bulunuyordu.¹¹⁵ Rum Mezarlığı ise bahçenin güneyinde yer alıyordu.¹¹⁶

1919'da kentin işgal edilmesinden sonra İtalyanlar Karaalioğlu Bahçesi'nde bir haberleşme merkezi kurmuşlar, Rumlara ait bir evi (günümüzde Atatürk Evi) İtalyan Lisesi'ne dönüştürmüşler, Agia Panteleimon Kilisesi'nin papazlara ait kısmını hastane haline getirmişler, Leski Kahvehanesi'nin bitişiğinde ise Nocera Sineması'nı açmışlardı.¹¹⁷ İşgalin bitmesiyle birlikte sinema Rumlar tarafından satın alınarak işletilmiş, Eylül 1922'de Rumların kentten ayrılmalarından sonra önce Yenikapı Sineması¹¹⁸ daha sonra Leyla Sineması¹¹⁹ adıyla faaliyetine devam etmişti. Mübadeleyi takip eden dönemde Leski Kahvehanesi de Yeşil Antalya İstikbal Cumhuriyet Kiraathanesi adını almıştı.¹²⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Karaalioğlu Bahçesi ve çevresinin “*mutena mubil*” hüviyetini pekiştiren, 1920'ler boyunca Antalya'nın kültürel hayatını etkilemiş Türk Ocağı'nın buradaki varlığıydı. Cumhuriyet devrimlerinin Antalyalılara tanıtıldığı Türk Ocağı, Nüfus Mübadelesi'nden sonra Rumların terk ettiği Agia Panteleimon Kilisesi'nde Ağustos 1923'te faaliyete başlamıştı.¹²¹ Kilise, ocak faaliyetleri için dört kısma bölünmüştü. Bunlardan ilki sinema ve tiyatro temsilleri için kullanılan kilise binasının kendisiydi. Binanın bir diğer kısmı, İlk

¹¹³ *KVS, Def'a 30*, s. 472. Bahçe Kadı Osman Paşa ahfadına ait 118 dönümlük geniş bir alana yayılmıştı. bk. *Antalya*, 10 Haziran 1926.

¹¹⁴ Dayar, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde”, s. 74.

¹¹⁵ Chatzipetrou, *age.*, s. 42, 36.

¹¹⁶ 20. yüzyılın başlarında Karaalioğlu Bahçesi'nin görünümünü Mazlum Adıson şu şekilde tasvir etmiştir: “*O tarihlerde Yenikapı'da, Vatan Kiraathanesi'nden ötede, yalnız bir kilise ve Rum Mezarlığı - şimdiki belediyenin bulunduğu yer- vardı ve ilerisi korkunç bir ormanlıkta. Harnup, çilembik ağaçları ve maki ormanıydı. Vali Konağı önünden Şehir Kulübü'ne giden caddenin sağ tarafında Vatan Kiraathanesi ve şimdiki Teknik Ziraat Müdürlüğü'nden başka bina yoktu ve bugünkü Antalya'nın en güzel yeri olan Buğ Fabrika'sından stadyum sonuna kadar olan geniş saba milyarlarca sebme ayrılan Kadı Paşa terekesi bahçeleriydi ki, yıllarca mahkemelerde savaştıktan sonra hisselerine ancak bir-iki metre yer düşeceğini anlayan varislerin hiçbiri taksimle uğraşmamıştı. Kasacası o devirde burası korkunç bir ormandı.*” bk. Adıson, *age.* s. 21-22.

¹¹⁷ Burhanettin Onat, *Bir Zamanlar Antalya: Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden*, İstanbul, 2000, s. 81

¹¹⁸ *Antalya*, 28 Şubat 1340.

¹¹⁹ *Antalya*, 7 Şubat 1927.

¹²⁰ *Antalya*, 20 Nisan 1340.

¹²¹ Dayar, *agl.*, s. 114.

Işık ve İdman Yurdu kulüpleri tarafından kullanılıyor, üçüncü kısmı fotoğrafhane olarak işlev görüyordu. Binanın son kısmı ise Evkaf Müdürlüğü'ne kiralanmıştı.¹²²

Türk Ocağı 1920'lerde birçok açıdan Türkiye'nin Batılılaşma serüveninin Antalya'daki ev sahipliğini üstlenmiş; ocak salonunda düzenlenen konferans, müsamere ve temsiller aracılığıyla toplumsal hayatın yeni yüzü kentlilere tanıtılmıştı.¹²³ Ayrıca, bu dönemde Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal ya da Tayyare Cemiyeti gibi cemiyetlerin faaliyetleri de Türk Ocağı tarafından idare edilmiş, bunların menfaatine düzenlenen balo ve müsamereler ocakta gerçekleştirilmişti.¹²⁴

Karaalioğlu Bahçesi'ndeki bir diğer "asri mekân" mübadil bir aile tarafından işletilen Vatan Kırathanesi (eski Leski Kahvehanesi) idi. Kırathane 1926'da ocak gazinosu yapılmak için istimlâk edilmek istenmiş, fakat bu gerçekleşmemişti.¹²⁵ 1930'ların başlarında Vatan Kırathanesi Antalya'nın en seçkin mekânlarından biriydi, mekânın müdavimleri ise kentteki bürokratlar ve seçkinlerdi.¹²⁶

Kısacası, 1923'te Agia Panteleimon Kilisesi'nin Türk Ocağı olarak işlev kazanması, Leyla Sineması ve kentli seçkinlere hitap eden Vatan Kırathanesi'nin varlığı, 1930'lardan itibaren Karaalioğlu Bahçesi'ni "asri" kültürel ve toplumsal hayatın temsili mekânı haline getirmişti. Karaalioğlu Bahçesi'nin modern bir parka dönüşümü de bu süreçte başlamıştı. 1930 Ağustos'unda bahçe içindeki çifte yolun yapımı tamamlanmış, yolun ortasına belediyece bir elektrik hattı çekilmişti (bk. *Resim IV*). Konuyla ilgili haberde "kent'in en mutena muhitinde açılan yollar ve yapılan tenvirat devam etmektedir. O saba mutena bir teferrüç mahalli olmuştur" deniliyordu.¹²⁷ Gene bu tarihlerde 20. yüzyılın başlarında da spor mıntukası işlevi gören meydan (idman meydanı) genişletilmiş, etrafı bir duvarla kapatılmıştı.¹²⁸

¹²² Dayar, *agt.*, s. 116.

¹²³ Çocukluğunu Antalya'da geçiren Cahit Uçuk, ocak salonunda verilen Klasik Batı Müziği konserleri hakkında şu bilgileri vermiştir: "Antalya'nın ünlü bir doktoru var, Burban Bey. O ilk önce bir konuşma yapıyor, konserde dinleteceği plağın bestecisini anlatıyor, sonra da anlattığı bestenin plağını çalıyor. Konser, Karaalioğlu Bahçesi'nin hemen başlangıcındaki eski Rum Kilisesi'nde yapılmaktaydı. Burban Bey çok kültürlü, modern bir doktordu. Piyano çalar, şiir yazar, resim yapardı, yani gerçek bir sanatkardı." bk. Cahit Uçuk, *Bir İmparatorluk Çökerken*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 443.

¹²⁴ Dayar, *agt.*, s. 115-116.

¹²⁵ *agt.*, s. 116.

¹²⁶ Adnan Selekler, *XX. Yüzyılda Antalya ve Antalya'lılar*, Yeni İleri Matbaası, Antalya, 2000, s. 10.

¹²⁷ *Resmi Antalya*, 29 Ağustos 1930.

¹²⁸ *Resmi Antalya*, 12 Eylül 1930.

1930'da Karaalioglu Bahçesi'nde yapımı devam eden İpekçilik Mektebi'nin inşası tamamlandı.¹²⁹ İdman meydanının batısında açılan bulvara (çifte yol) 27 Şubat 1931'de Gazi Bulvarı adı verilmiş,¹³⁰ gene aynı tarihte İpekçilik Mektebi'nin güneyine bir böcekhanesi ve kışlak yapımına girilmişti.¹³¹ 1 Nisan 1932'de daha önce çocuk bahçesi yapılmak üzere istimlak edilen Gazi Köşkü bitişindeki alanda çalışmalar hızlanmıştı.¹³² 21 Nisan'da ise Karaalioglu Bahçesi'ne “*bir kat daha letafet verecek*” inşa faaliyeti başlamış, aynı zamanda CHF binası olarak da faaliyet yürütecek ve “*cazîp Türk mimarisini kentte bütün inceliği ve bedîyyatı ile ifade edecek*” Halkevinin temel atma merasimi gerçekleştirilmişti. Merasimin açılış konuşmasını yapan Fırka Reisi Hüsni Bey duygularını “*memlekette her şeyi yeniden yapmak mecburiyetinde olan inkılâp fırkası muasır müesseselerle vatani süslemeyi istihdaf ediyor*” sözleriyle ifade ediyordu.¹³³ Temel atma töreninde konuşan Vali Abidin Bey ise Halkevinin sıradan bir yapı olmayacağını şu sözlerle vurgulamıştı:¹³⁴

“Bu bina büyük salonu ve salon müstemilatı ve Cumhuriyet Halk Fırkası ile onun taht-ı himayesinde yürüyecek olan halkevleri teşkilatının birleşmesine müsait vaziyette olacaktır. Şu halde bu bina kasabamızda cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçilik gibi siyasi haklarımızın, inkılâplarımızın himayesi, ilmi, iktisadi, içtimai terakki ve talimizin temini için uğraşmakta olan ve çalışacak olan vatanperver zümreyi sinesinde saklayacak olan bir mecma-i kuvvet ve irfan olacaktır.”

28 Aralık 1933 tarihli gazetede böcekhanenin çok yakında tamamlanacağı duyuruluyordu. Binanın açılışı –muhtemelen– 1934 içinde gerçekleşmiş,¹³⁵ aynı yıl Halkevi binasının inşaatı tamamlanmıştı.¹³⁶ Temmuz 1934'te ise Gazi Parkı'nda modern bir gazino yapılması için çalışmalara başlandı. İnşaat 12 Ekim 1934 tarihine kadar bitirilecek, ayrıca gazinodan denize inmek için merdiven yapılacaktı.¹³⁷ Gazino açıldıktan sonra Hayri Ülkü, kenti Nice ile karşılaştırıp Cumhuriyet'in “*başarıcı elinin*” Antalya'yı Nice yapabileceğini iddia ederken,

¹²⁹ *Resmi Antalya*, 12 Kânunuevvel 1930.

¹³⁰ Atatürk'ün Antalya ziyaretlerinden birinde (muhtemelen ikincisinde) Rasih Kaplan, bu bulvara adının verilmesi hususunda Atatürk'ten müsaade istemiş ve muvaffakiyet elde etmişti. bk. *Antalya*, 25 Eylül 1939.

¹³¹ *Resmi Antalya*, 27 Şubat 1931.

¹³² *Resmi Antalya*, 1 Nisan 1932.

¹³³ Hüsni Bey, konuşmasında binanın mimarını “*Binamız zarafet itibarıyla genç mimarımız Reşit Bey'in bedii sanat kabiliyetini ve ince zevkini temsil edecektir*” sözleriyle övmüştü. bk. *Resmi Antalya*, 22 Nisan 1932.

¹³⁴ *Resmi Antalya*, 22 Nisan 1932.

¹³⁵ *Resmi Antalya*, 28 Kânunuevvel 1933.

¹³⁶ *Türk Akdeniz*, 29 İlkteşrin 1938.

¹³⁷ *Resmi Antalya*, 19 Temmuz 1934.

Nice'in güzel villa ve parklarının daha önce Antalya'da olmadığını söylüyor, fakat bunların tümünün Yeni Kapı ile Karaalioğlu Bahçesi'nde inşa edilmeye çalışıldığını ve artık “*vilayetin yaptığı Atatürk Parkı'nın yeni gazinosundan Antalya'nın karlı tepelerinin, bin bir çeşit renklerle görünen yüksek dağlarının ve bu dağların Akdeniz'e akisler?*”nin görülebileceğini yazıyordu. (bk. *Resim V*).¹³⁸

Modern park çalışmalarını sonuçlandıran ve parka nihai görünümünü veren Vali Haşim İşcan'ın girişimleri oldu. Valinin teşvikiyle kurulan ve Vâ-lâ Nurettin'in ifadesiyle kentteki “*ümran romantizminin*” kanıtı olan Antalya'yı Güzelleştirme ve Tanıtma Cemiyeti'nin öncülüğünde 1941'in ilk aylarında park çalışmalarının son aşaması başlamış,¹³⁹ iki sene süren çalışmalar sonrasında “İnönü Parkı” adıyla açılacak olan parkın sınırları biraz daha genişlemişti.¹⁴⁰

İnşa çalışmalarına başlandığı 1930'ların ilk yıllarından itibaren Karaalioğlu Parkı, Antalya'da kentsel hayatın modernleşmesinin en önemli yapı taşları arasında yer almıştır. Park, ev sahipliği yaptığı Halkevi, İpekçilik Mektebi, geleneksel gündelik hayat kalıplarının dışında kentlilere farklı birliktelik biçimleri öneren Park Gazinosu, Leyla Sineması ve Vatan Kiraathanesi gibi mekânların yanı sıra, bitişindeki İdman Meydanı'yla da sadece bir rekreasyon alanı olmasının ötesinden bir anlam ifade ediyordu (bk. *Resim VI*). Karaalioğlu Parkı, kadınların ve erkeklerin bir arada modern kent hayatını öğrenebilecekleri, eğitsel ve terbiyevi işlevleri olan, modern yaşam kalıplarının geliştirildiği ve kentlilere örnek olarak sunulduğu Cumhuriyet'in Antalya'daki en önemli temsili mekânıydı.¹⁴¹

Sonuç

Antalya'ya ilk defa 1932'de gelen Vâ-lâ Nurettin kente ilişkin izlenimlerini “*Allah'ın hiçbir şey esirgemediği bu şehir, kulların en ufak bir himmetini görmemiş*” sözleriyle ifade etmişti. On iki sene sonra Antalya'ya geldiğinde ise Akdeniz'in tüm sahillerini gezmiş biri olarak herhangi bir Akdeniz kentinin Antalya'ya

¹³⁸ Ülkü'ye göre Antalya “*Doğu Akdeniz'in Côte d'Azur'u*” idi ve pek çok hususta Nice'i geride bırakacak potansiyele sahipti. bk. *Resmi Antalya*, 16 Şubat 1935. Öte yandan, Antalya ile Fransız rivierası arasında kurulan bu analogi ilk defa 1914'te dönemin mutasarrıfı Sabur Bey tarafından dile getirilmiştir. Sabur Bey'e göre biraz gayret edilirse Antalya Nice kasabası kadar ziyaretçi çekebilirdi fakat kentin gelişmesi için şimdiye kadar hiçbir girişimde bulunulmamıştı. bk. *BOA. DH. İ. UM. EK. 90-70*.

¹³⁹ 1944'te Vâ-lâ Nurettin Karaalioğlu Parkı'nı, “*yalnız kayalar üzerindeki mirodor'ları ile pergola'ları ile gazinolarıyla, havuzuyla, Halkevi, hatta çukruklu kabresi ile Ankara ve İstanbul da dâbil bütün Türk şehirlerini kışkandıracak bir ihtişamdadır*” sözleriyle tasvir etmişti. bk. Vâ-lâ Nurettin, *Antalya İkinci Dünya Harbi İçinde Nasıl Güzelleşebildi?*, İstanbul, 1944, s. 7-8.

¹⁴⁰ *Antalya*, 7 Mart 1944.

¹⁴¹ Uludağ aynı tarihte Ankara'da açılan Gençlik Parkı'nı, başkentte kentlilerin gündelik hayatını değiştiren en büyük müdahale olarak değerlendirir. bk. Uludağ, a.g.m., 159 vd.

imrenebileceğini söylüyor, dönemin “*coşkunluk halini alan umran faaliyetinin*” neticesinde kentin Nice’e benzediğini iddia ediyordu.¹⁴² Aynı tarihlerde Falih Rıfkı Atay da Antalya’nın Akdeniz’in en medeni merkezlerinden biri olduğunu, onunla ancak İzmir’in yarışabileceğini yazıyordu.¹⁴³

Kente ilişkin izlenimlerin kısa sayılabilecek bir sürede çarpıcı şekilde değiştiğini gösteren her iki gözlemin ardında, Cumhuriyet döneminde Antalya’nın yaşadığı dönüşüm vardı. Bu dönüşümün neticesinde harabatından kurtulmaya başlayan kentin turizm potansiyeli de keşfedilmiş, Antalyalı gazeteciler bu potansiyeli ve kentteki “*imar hamlelerine turistik olma his ve tesirlerini karıştıranın*” gerekliliğini, ilk defa bu dönemde ısrarlı bir şekilde dile getirmişti.¹⁴⁴

Bütün bunları mümkün kılan, hiç şüphesiz, genç Cumhuriyet’in köktenci modernleşme projesiydi. Bu projenin, modern Antalya’nın eski Rum mahalleleri ile çevresinde kurulması veya kentin merkez aksının Hükümet Konağı ile civarından bu bölgeye taşınması gibi Antalya’ya özgü sonuçları olmuştu. Fakat yeni bir mimari üslubun damga vurduğu modern caddelerin açılması, bahçeli evlerin inşası, kentsel altyapının ihyası veya Cumhuriyet vatandaşlarının cinsiyet, statü ve etnik köken farkı gözetilmeksizin bir arada, mesire olgusundan farklı yeni bir toplumsal deneyimi paylaşabilecekleri Karaalioğlu Parkı’nın açılışı, modernleşme projesinin müşterek sonuçları olarak değerlendirilebilecek, benzerlerine diğer Anadolu kentlerinde de tesadüf edilebilecek gelişmelerdi.

Ne var ki Antalya ile diğer Anadolu kentleri arasında dikkate değer farklılıklar da vardı. Her şeyden önce ulaşım güçlükleri kentin ticaret kapasitesinin artmasını engellemiş, bu nedenle kentin yeniden inşasının kapsamı esas olarak kamu binaları ve tesisleriyle sınırlı kalmıştı. 1930’ların başlarında kentteki kâgir binaların ahşap olanlara nispeti %10’dü.¹⁴⁵ Büyük kısmını kamu binaları ile tesislerinin teşkil ettiği bu oran ancak 1950’lere doğru artmaya başlayacaktı.¹⁴⁶ Bunun haricinde, erken Cumhuriyet döneminde Anadolu’nun birçok kentinde kurulan ve bu kentlerin altyapı ve ulaşım imkânlarının gelişmesine vesile olan şeker, kâğıt ve tekstil fabrikalarının bir örneği Antalya’da

¹⁴² *Antalya*, 18 İkincikanun 1944; *Antalya*, 2 Şubat 1944. Bu tarihlerde Antalya’da bulunan İngiliz seyyah grubu da Antalya’yı Côte d’Azur’a benzetmiştir. İngiliz seyyahların Antalya izlenimi için bk. *Antalya*, 1 Birincikanun 1944.

¹⁴³ *Antalya*, 25 Şubat 1944.

¹⁴⁴ Mazlum Adıson’un “*Antalya ve Turizmi*” levhalı 14 sayılı uzun makale dizisini yayımlamaya başlaması bu tarihlere rastlar. Dizinin ilk ve son makaleleri için bk. *Antalya*, 20 Şubat 1945 ve *Antalya*, 17 Nisan 1945.

¹⁴⁵ Güçlü, *Antalya 1932*, s. 51.

¹⁴⁶ Nitekim 1945’te İstanbullu yazar Celal Menekli, kentin ana caddelerini güzel bulmuş, ama imar hareketinin kentin iç bölgelerine uğramadığını yazmıştı. bk. *Antalya*, 3 Ağustos 1945.

kurulmamıştı. Dolayısıyla, bu tesislerin etrafında şekillenen; işçi lojmanlarını, misafırhaneleri, kreş, revir ve spor tesislerini, okul ve parkları içeren bir fabrika mahallesi Antalya'da oluşmamıştı.¹⁴⁷ Ayrıca, kente demir yolu hattı ulaşmadığından, 1930'lardan itibaren bazı Anadolu kentlerinde inşa edilen gar binalarının etrafında oluşan istasyon caddelerinin veya mahallelerinin benzerleri de Antalya'da teşekkül etmemişti.¹⁴⁸ Kısacası, Antalya Cumhuriyet'in ilk birkaç on yılında bazı Anadolu kentleri üzerinde etkili olmuş önemli gelişmelerden uzak kalmıştı. Fakat bu gelişmelerden uzak kaldığı ölçüde Antalya'nın dönüşümünü hızlandıran hususlardan biri –belki de en önemlisi– yerel kamuoyunun kent meselelerine ilişkin duyarlılığı ve kentlin imarı hususunda gösterdiği hassasiyet olmuştu.¹⁴⁹

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumburbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezâreti İdare (DH. İD.),

60-4.

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiyye Evrakı Ekleri (DH. İ. UM. EK.)

90-70.

Dâhiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM.)

75-26, 97-38, 98-29, 107-1, 133-61, 137-72, 148-8.

Haritalar, 2234.

Yıldız Mütenevvi Evrak (Y. MTV.), 183-163.

T.C. Cumburbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. 30.10-188.288.2.

BCA. 230-9.33.1.

BCA. 230-9.34.1.

Resmî Yayınlar

Konya Vilayet Salnamesi (KVS.)

Def'a 27 (1314) Konya.

¹⁴⁷ Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 141.

¹⁴⁸ *age.*, s. 137-139.

¹⁴⁹ Başlı başına ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, kentlin imarına ilişkin Cumhuriyet döneminde yükselen kamuoyu duyarlılığına verilebilecek en ilginç örneklerden biri, 14 Ağustos 1940'ta kurulan Antalya'yı Güzelleştirme, İmar ve Tanıtma Cemiyeti'nin faaliyetleridir. bk. *Antalya*, 13 Temmuz 1943.

Def'a 28 (1317) Konya.

Def'a 29 (1322) Konya.

Def'a 30 (1332) İstanbul.

Sürelili Yayınlar

Antalya (1339-1927), (1939-1945),(1957), (1963).

Akdeniz (1341).

Belediyeler Dergisi (1935).

Çağlayan (1936).

İleri (1951), (1955), (1956).

Maşrık-ı İrfan (1325).

Resmi Antalya (1930-1937).

Rużname-i Ceride-i Havadis (1285).

Sadâ-yi Millet (1328).

Tanin (1326).

Tasvir-i Efkâr (1325-1326).

Türk Akdeniz (1938)

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

ADISON Mazlum (2013) *Antalya'nın Kara Günleri*, Yay. Evren DAYAR, Kent Müzesi Yayınları, Antalya.

AK Mehmet (2014) Antalya'da İdari Yapı ve Nüfus (1915), *Adalya*, Cilt XVII, s. 305-350.

AKPINAR İpek (2014) The Rebuilding of İstanbul Revisited: Foreign Planners in the Early Republican Years, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 50, No.50, s. 59-92.

AKTÜRE Sevgi (1975) 17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsel Yapının Değişme Süreci, *METU JFA*, Cilt 1, Sayı 1, s. 101-128.

BOZDOĞAN Sibel (1999) Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Ed. Sibel BOZDOĞAN, Reşat KASABA, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----- (2008) *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Çev. Tuncay BİRKAN, Metis Yayınları, İstanbul.

CHATZİPETROU Panag. (1969) *Istoria Tis Attaleias Tis Mikras Asias Apo Tis Ktiseos Aftis Mechri Tou 1922*, Athina.

- CUÏNET Vital (1892) *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique (Géographie Administrative; Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure)*, Paris.
- DAYAR Evren (2010) *Antalya'da Kültürel ve Toplumsal Hayat (1923-1932)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Antalya, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- (2017) Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Antalya, *Toplumsal Tarih*, Sayı 285, s. 44-54.
- (2017) Antalya'da Lisan-ı Millet'in İlk Temsilcilerinden Akdeniz Gazetesi (1925-1926), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 13, Sayı 26, s. 181-207.
- (2020) Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya Kaleiçi ve Çevresi, *METU JFA*, Vol. 37, No. 2, s. 59-84.
- DİNÇ Güven (2019) Antalya'ya Elektriğin Gelişi ve Şehrin Aydınlatılması (1910-1936), *Antalya Kitabı II*, Ed. Bedia KOÇAKOĞLU, Palet Yayınları, Konya.
- DÖRTLÜK Kayhan (2001) Trajedik Bir Yokediliş Öyküsü Melteme Kurban Giden Surlar, *Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras*, Ed. Haluk SEZGİN, TAÇ Vakfı Yayınları, İstanbul.
- GÜÇLÜ Muhammet (1997) *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya.
- (2008) *II. Meşrutiyet Döneminde Antalya'nın Coğrafi ve İktisadi Vaziyeti*, İkinci Matbaa, Antalya.
- (2013) Antalya Saat Kulesi'nin İnşası, *TAÇ*, Sayı 1, Ekim-Aralık, s. 38-41.
- (2018) *Antalya 1932*, Er Yayıncılık, İzmir.
- HASTAOGLOU-MARTINIDIS Vilma (2015) Doğu Akdeniz Kentlerinde Liman İnşaatının Kartografyası: 19. Yüzyıl Sonunda Teknik ve Kentsel Modernleşme, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, Çev. Neyyir Berktaş, Ed. B. Kolluoğlu, M. Toksöz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 95-121.
- HIRSCHFELD Gustav (1874) *Vorläufiger Bericht über eine Reise im Südwestlichen Kleinasien I*, Berlin.
- KILINÇ Kıvanç (2012) Öncü Halk Sağlığı Projelerinin Kamusal Mekânı Olarak Sıhhiye, *Ankara'nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler*, Ed. Güven Arif SARGIN, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LYNCH Kevin (2020) *Kent İmgesi*, Çev. İrem BAŞARAN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

MINTZKER Yair (2012) *The Defortification of the German City, 1689-1866*, Cambridge University Press, Cambridge.

MOĞOL Hasan (1997) *Haritalarla Antalya*, Mehter Yayınları, Ankara.

MONTANARI Armando (1988) A Modern Perspective: The Recent Development of Port Cities in Southern Europe, *Mediterranean Historical Review*, Cilt 3, Sayı 1, s. 166-185.

ONAT Burhanettin (2000) *Bir Zamanlar Antalya: Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden*, İstanbul.

ÖNER Mehmet Hikmet (1936) Antalya Kaleleri, *Çağlayan*, 15 Birinci Teşrin, Cilt 1, Sayı 10.

PARİBENİ Roberto - ROMANELLİ Pietro (1914) Studii e Ricerche Archeologiche: Nell'Anatolia Meridionale, *Accademia Nazionale dei Lincei*, Cilt: 23, s. 7-274.

SARAÇOĞLU Hüseyin (1989) *Akdeniz*, MEB Yayınları, Ankara.

SELEKLER Adnan (2000) *XX. Yüzyılda Antalya ve Antalyalılar*, Antalya.

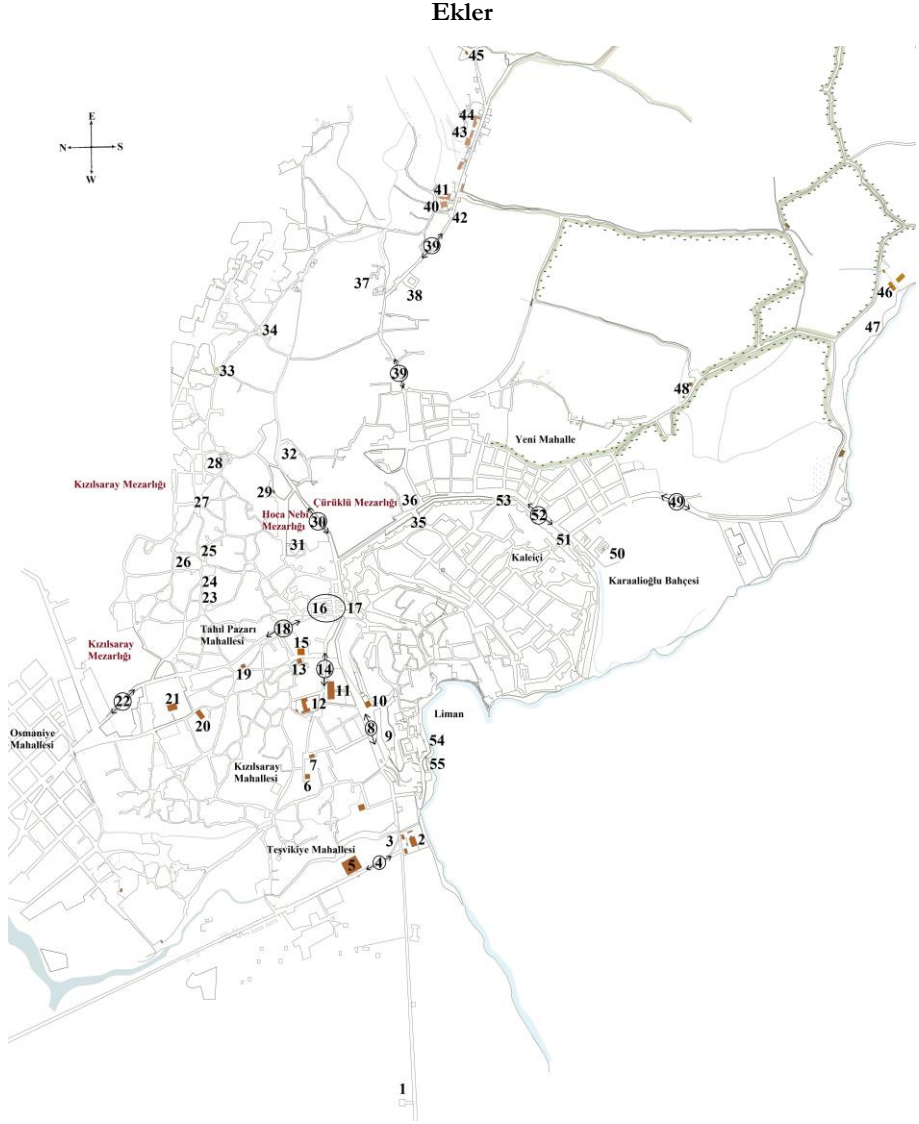
UÇUK Cahit (1995) *Bir İmparatorluk Çökerken*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ULUDAĞ Zeynep (2010) Mimarlık Tarih Yazımına Eleştirel Bakış: Cumhuriyet'in Modern Kent Peyzajını Okumak, *Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları*, Der. Elvan Altan ERGUT ve Bilge İMAMOĞLU, Dipnot Yayınları, Ankara.

TEKELİ İlhan (1999) Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----- (2006) 1920-1950 Arasında Muğla'da Olan Gelişmeler, *Tarih İçinde Muğla*, Muğla Belediyesi Yayınları, Muğla.

VÂ-LÂ Nurettin (1944) *Antalya İkinci Dünya Harbi İçinde Nasıl Güzelleşebildi?*, İstanbul.

Resim I. 1936 Kent Haritası (Çizim: Yasin Kodat).

Kamu Binaları	İbadethaneler	Yollar, Sınırlar, İşaret Noktaları	İş Alanları/Sanayi Tesisleri
2) Hastane	7)Edipler Camii	1) İtalyan Mezarlığı	16) Çarşı
5)Hapishane	13) Müsellim Camii	3)Kadın Deresi	32) Bulgur Değirmeni

6) İnas Numune Mektebi	19) Molla Hamzaoğlu Camii	4) Hapishane şosesi	43) Hacı Eftim Değirmeni
10) Postane	21) Murat Paşa Camii	8) Hastane Caddesi	44) Kiryoki Değirmeni
11) Hükümet Konağı	23) Kavaklı Mescid	9) Tophane (1926'dan sonra park)	46) Simonoğlu Değirmeni
12) Mekteb-i İdadi	24) Kesik Minare Camii ve Medresesi	14) Hükümet Caddesi	47) Salhane
15) Belediye	27) Arap Mescidi Camii	17) Kale Kapısı (1921'den sonra Saat Kulesi)	54) İskele Un Fabrikası
20) Yeni Hamam	28) Müftü Camii ve Medresesi	18) Kazım Özalp Caddesi	55) Gazhane
25) Demirci Mektebi	29) Takacı Mustafa Camii	22) şarampol Caddesi	
26) Darül Hilafet-i Aliye	31) Bali Bey Camii	30) Ali Çetinkaya Caddesi	
38) Feridiye Mektebi	33) İğdir Hasan Mescidi	35) Hadrianus Kapısı	
41) Medrese	34) Sofular Camii	39) Değirmenönü Caddesi	
42) Karakol	36) Karakaş Camii	49) Fener Yolu	
	37) şeyh Sinan Camii	51) Yeni Kapı	
	40) Değirmenönü Camii	52) Atatürk Caddesi	
	45) Açıkbaş Tekkesi	53) Orta Kapı	
	48) Demirci Kala Mescidi		
	50) Agia Panteleimon Kilisesi		

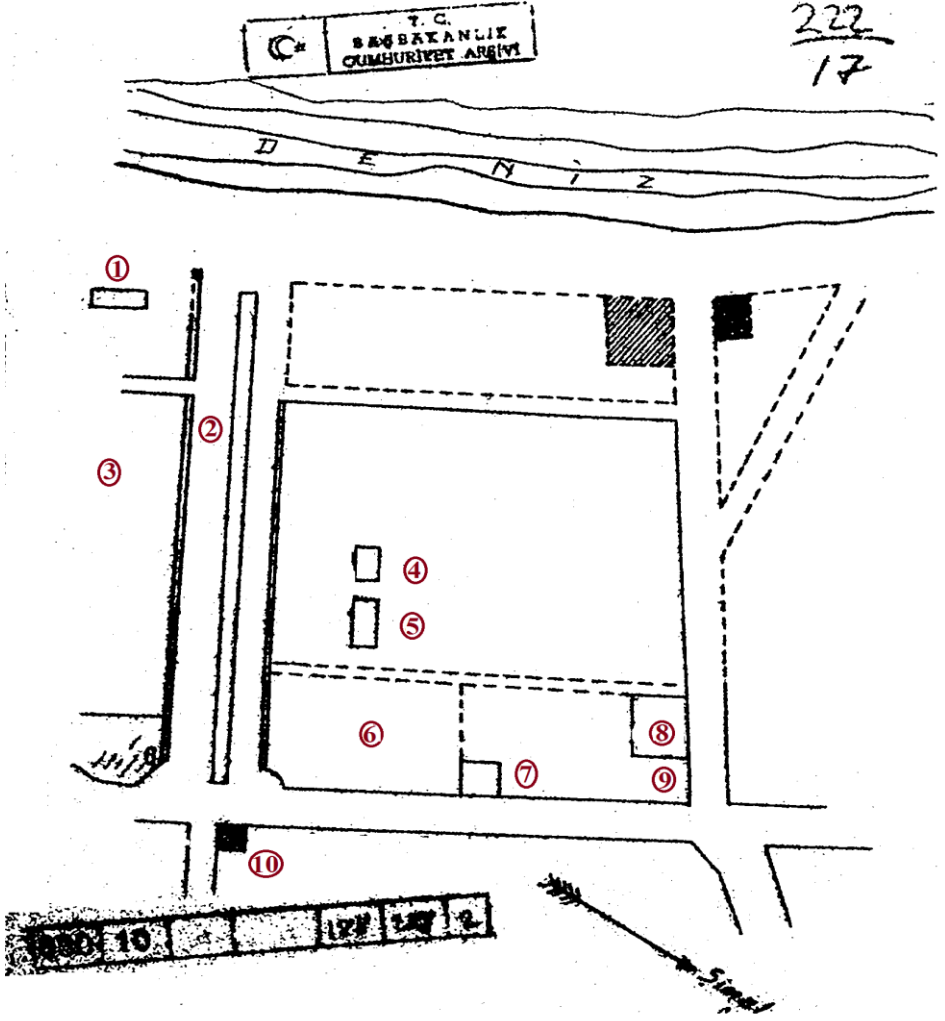
Resim II. Cumhuriyet'in "yapıcı elinin" kübik bir üslupla inşa ettiği Ali Çetinkaya Caddesi üzerindeki modern hal ve soğuk hava deposu (Kaynak: Yazarın kişisel arşivi).

**Resim III. Atatürk Caddesi
(Kaynak: Yazarın kişisel arşivi).**

Resim IV. Gazi Bulvarı ve Karaalioğlu Parkı I. Mirador
(Kaynak: Yazarın kişisel arşivi).

Resim V. Karaalioglu Parkı planı 1) Park Gazinosu 2) Gazi Bulvarı 3) İdman Meydanı 4) Böcekthane 5) İpekçilik Mektebi 6) Çocuk Parkı 7) Atatürk Evi 8) Halkevi 9) Vatan Kiraathanesi 10) Vali Konağı (Harita: BCA. 30.10-188.288.2).

Resim VI-a 1) Antalya Halkevi, 2) Leyla Sineması ve 3) Vatan Kırathanesi.

**Resim VI – b Park Gazinosu
(Kaynak: Yazarın kişisel arşivi).**